

Įžanga

Diskriminacija dėl lytinės orientacijos bent iki šiol sulaukė mažai dėmesio Europos Sąjungos plėtros procese. Ši dėmesio stoka iš dalies gali būti pateisinta išsamios informacijos apie diskriminavimą dėl lytinės orientacijos trūkumu. Lietuvos, Latvijos ir Estijos lesbiečių ir gejų organizacijos parengė šią ataskaitą kaip pirmą žingsnį siekiant panaikinti šį informacijos deficitą. Ataskaita apžvelgia lesbiečių ir gejų mažumos padėtį trijose Baltijos šalyse kandidatėse į ES.

Numatomas ir kitas projektas, kuris parengs išsamias ataskaitas apie tris Baltijos šalis. Jose bus įvertinti diskriminacijos dėl lytinės orientacijos mastai ir priežastys. Tyrimai bus atliekami apklausų būdu užrašant lesbiečių, gejų ir biseksualų patirtį.

Dabartiniame *ES teisyne* yra du svarbūs teisiniai dokumentai, kalbantys apie diskriminaciją dėl lytinės orientacijos:

- **Pagrindų direktyva dėl vienodų sąlygų taikymo darbe** draudžia tokią diskriminaciją visuose darbo santykiuose;

- **Pagrindinių teisių chartija** draudžia “bet kokią diskriminaciją” lytinės orientacijos pagrindu.

Pagarba žmogaus teisėms apima, *inter alia*, ir pagarbą toms teisėms, kurias garantuoja **Europos žmogaus teisių konvencija**. Europos Žmogaus Teisių Teismas jau septyniuose bylose pripažino, kad įvairios diskriminavimo rūšys lytinės orientacijos pagrindu pažeidžia Konvenciją.

Tad akivaizdu, kad tiek *acquis communautaire*, tiek ir žmogaus teisių kriterijai plėtros kontekste, reikalauja, kad Baltijos šalys kandidatės:

- įtvirtintų pagarbą lesbiečių, gejų ir biseksualų žmogaus teisėms;
- suteiktų šiai mažumai reikalingą apsaugą nuo diskriminavimo.

Estija

1. Teisinė situacija

Baudžiamoji teisė

Nuo XVIII amžiaus pradžios iki 1991 metų (išskyrus 1918 – 1940 m.) Estija buvo Rusijos dalis, todėl čia galiojo Rusijos įstatymai. 1845 metų Baudžiamosio kodekso 1293 straipsnyje buvo „pederastija“ draudžianti nuostata. 1866 metais šis straipsnis buvo pakeistas 995 straipsniu, tačiau jo turinys nepakito. Pederastija buvo baudžiama pilietinių teisių atėmimu, ištrėmimu į Sibirą ir fizinėmis bausmėmis; už pederastiją su nepilnamečiais buvo numatyta iki 12 metų prievartinio darbo bausmė. Pederastija buvo apibrėžiama kaip „sodomija“ (analiniai lytiniai santykiai tarp vyrų).¹ Praktikoje viskas buvo žymiai sudėtingiau; pavyzdžiui, kai kurie žymūs aukštuomenės ir kultūros elito nariai buvo homoseksualai ir tai daug kam buvo žinoma. Lesbietės įstatymuose niekad nebuvo minimos.

XX amžiaus pradžioje, ypač po 1905 metų revoliucijos, buvo panaikinta erotinių leidinių cenzūra. Porevoliuciniu laikotarpiu buvo išspausdinta gana daug informacijos apie Sankt-Peterburgo gejų saunas, kavines ir t. t.² 1903 m. kovo mėn. 22 d. Imperatoriškoji taryba priėmė naują Baudžiamąjį kodeksą, kurio 516 straipsnyje už analinį lytinį aktą tarp vyrų buvo numatyta ne mažesnė nei trejų metų įkalinimo bausmė. Vis tik nei šis, nei daugelis kitų kodekso skyrių Rusijoje niekada nebuvo taikomi.³ Tačiau Estijoje šie straipsniai buvo taikomi 1918 metais, vokiečių okupacijos metu.⁴

Po Antrojo pasaulinio karo Estija tapo nepriklausoma valstybe. Pirmaisiais respublikos metais įstatymai dėl homoseksualių santykių buvo atšaukti. Įstatymai buvo redaguojami, o homoseksualumas laikomas kriminaliniu nusikaltimu tik tada, jei tai buvo susiję su prievarta, arba partneris buvo nepilnametis. Be abejo, šios įstatymų pataisos buvo padarytos ne dėl to, kad valdžioje buvo homoseksualams palankūs žmonės. Tai greičiau buvo daroma siekiant parodyti, kad Estija yra demokratiška valstybė.⁵

Po 1917 metais imperinėje Rusijoje įvykusios komunistinės revoliucijos ji

tapo Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga. Pirmaisiais Tarybų Sąjungos metais homoseksualumas nebuvo draudžiamas. Ketvirtajame dešimtmetyje totalitarinės tendencijos vis stiprėjo, ir 1934 m. kovo mėn. 7 d. buvo priimtas įstatymas, kuriame jau buvo numatytos bausmės už lytinius santykius tarp pilnamečių vyrų (žr. 9 išnašą). Tai buvo sąjunginis įstatymas, kurį visos Tarybų Sąjungos respublikos turėjo perkelti į savo teisės sistemas. Buvo numatyta žymiai griežtesnė bausmė, nei ta, kuri buvo nurodyta 1933 m. gruodžio mėn. 17 d. įstatymo projekte: vietoj maksimalios penkerių metų įkalinimo bausmės pagal naujajį 121-ąjį straipsnį už toki lytinį aktą asmuo turėjo būti nuteisiamas kalėti ne mažiau kaip trejus metus.⁶

Po Rusijos invazijos į Estiją 1940 metais Baudžiamasis kodeksas buvo nedelsiant paskelbtas negaliojančiu, o vietoj jo buvo pradėtas taikyti TSRS Baudžiamasis kodeksas. Vėl buvo numatyta bausmė už homoseksualius santykius (analinis lytinis aktas, žr. 9 išnašą) tarp vyrų. 1960 metais vėl buvo sugražinta 1933 metų gruodžio mėnesį parengto įstatymo projekte numatyta bausmė už homoseksualius santykius⁷ - įkalinimas iki penkerių metų.⁸ Tačiau skirtingose respublikose priimami įstatymai nebuvo vienodi. Švelniausiai TSRS Baudžiamojo kodekso 121 straipsnis buvo taikomas būtent Estijoje.

Estijos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso 118 straipsnis:

1) Sodomija⁹ baudžiama laisvės atėmimu iki 2 metų;

2) Sodomija pavartojant smurtą ar grasinimus, arba pasinaudojant aukos bejėgiškumu, arba sąmoninga sodomija su jaunesniu nei aštuoniolikos metų asmeniu baudžiama laisvės atėmimu nuo dvejų iki šešerių metų arba, pasirinktinai, tremtimi iki trejų metų.

Lytiniai nusikaltimai sudarė palyginti nedidelę visų užregistruotų nusikaltimų dalį (2-3%). Tarp lytinių nusikaltimų sodomija sudarė 4-5% atvejų.¹⁰

Po 1989 metų dėl homoseksualumo nebuvo nuteistas nei vienas asmuo, nors nepriklausomybę Estija atgavo tik 1991 m. rugpjūčio mėnesį ir savanoriškas vyro lytinis santykiavimas su vyru buvo išbrauktas iš kriminalinių nusikaltimų sąrašo tik 1992 m. birželio mėn. 1 d. Estijos Baudžiamasis kodeksas iš tikrųjų tebėra tik papildyta sovietinio baudžiamojo kodekso versija ir jame tebevartojama pejoratyvinė frazeologija.

Estijos Baudžiamojo kodekso 118 straipsnyje yra numatytos tokios bausmės:

1 lentelė: Nuteistieji už sodomiją 1960 – 1989 metais¹¹

1960	0	1975	6
1961	3	1976	6
1962	4	1977	5
1963	n/a	1978	12
1964	n/a	1976	10
1965	n/a	1981	2
1966	n/a	1981	2
1967	17	1982	4
1968	1	1983	5
1969	2	1984	4
1970	13	1985	9
1971	2	1986	3
1972	13	1987	6
1973	8	1988	1
1974	6	1989	0

1) sodomija pavartojant prievartą arba grasinimus, arba sodomija pasinaudojant aukos bejėgiškumu baudžiama laisvės atėmimu nuo dvejų iki penkerių metų

2) už sąmoningą sodomiją su jaunesniu nei šešiolikos metų asmeniu – įkalinimas nuo dvejų iki dešimties metų.

Šiuo metu 118 straipsnis yra vienintelis išlikęs gėjams nepalankus baudžiamosios teisės straipsnis: lytiniam santykiavimui tarp gėjų numatytas lytinės brandos amžius yra aukštesnis (16 metų) nei vaginaliniam lytiniam aktui tarp heteroseksualų galiojantis lytinės brandos amžius (14 metų).¹² Tačiau 118 straipsnio 1 dalyje už išžaginimą numatyta bausmė yra tokia pat kaip ir heteroseksualams.¹³ 115 straipsnio 1 dalis: Lytinis santykiavimas su subrendusiu moteriškos lyties asmeniu pavartojant prievartą arba grasinimus, arba pasinaudojant aukos bejėgiškumu, baudžiamas laisvės atėmimu nuo dvejų iki penkerių metų.

Tiesą sakant, dabar jau užtektų vieno bendro, tiek homoseksualams, tiek heteroseksualams skirto straipsnio apie bausmes už išžaginimą.

Diskriminacijos panaikinimo įstatymai

Penkiasdešimt totalitarinio režimo metų negalėjo nepalikti pėdsako estų sąmonėje. Dauguma žmonių nepakankamai gerai žino savo teises, todėl įvykus kokiems nors žmogaus teisių pažeidimams, jie dažnai lieka nepastebėti. Per

visą Estijos teisės istoriją buvo priimta labai nedaug diskriminaciją naikinančių nuostatų.

Konstitucijos 12 straipsnis skelbia:

Prieš įstatymą visi yra lygūs.

Niekas negali būti diskriminuojamas dėl pilietybės, rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, kilmės, religijos, politinės ar kitokios nuomonės, turtinės ar socialinės padėties, ar dėl kokių nors kitų priežasčių.

Nacionalinės, rasinės, religinės ar politinės neapykantos, smurto arba diskriminacijos kurstymas turi būti draudžiamas ir baudžiamas įstatymu.

Neapykantos, smurto arba diskriminacijos tarp skirtingų socialinių grupių kurstymas taip pat turi būti draudžiamas ir baudžiamas įstatymu.

Lytinė orientacija šiame sąraše nėra minima. 13 straipsnyje yra teigiama, kad "kiekvienas asmuo turi teisę į tai, jog jį gintų valstybė ir įstatymas".

Nei viename įstatyme nėra kalbama apie darbuotojo atleidimą iš darbo dėl jo ar jos homoseksualios orientacijos. Net jei darbuotojas netenka darbo dėl jo lytinės orientacijos, jį atleisdami darbdaviai nurodo kitą priežastį, todėl yra labai sunku įrodyti diskriminacijos faktą.

Kadangi 2000 metais Europos Sąjungos Ministrų taryba pritarė lygių galimybių darbe direktyvai dabar yra tikimasi, jog Estijoje irgi bus priimti nacionaliniai diskriminaciją dėl religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar lytinės orientacijos visose su darbu ir užimtumu susijusiose srityse draudžiantys įstatymai.

Šeimos teisė

Partnerystės įstatymas

Tos pačios lyties partnerystės teisiškai nėra pripažįstamos. Naujojo, 1995 m. sausio mėn. 1 d. įsigaliojusio šeimos įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje yra sakoma, kad „santuoka yra sudaroma tarp vyro ir moters“. Estijos Tarybų Socialistinės Respublikos Santuokos ir šeimos kodekse šios nuostatos nebuvo.

Dar nėra nei vienos savivaldybės, kuri tos pačios lyties poroms suteiktų galimybę simboliškai įregistruoti savo partnerystę.

1993 metais viename laikraštyje buvo išspausdintas interviu su tuometine vidaus reikalų ministre Lagle Parek, kuriame ji teigė, kad norėtų legalizuoti gėjų partnerystes.

Europos Tarybos Parlamentinei asamblėjai 2000 m. rugsėjo mėn. 26 d.

priėmus rekomendaciją Nr. 1474 dėl lesbiečių ir gėjų teisių apsaugos, Estijos delegatas asamblėjoje Anti Liiv po sugrįžimo į Taliną paskelbė, kad Estija privalo legalizuoti santuokas tarp dviejų vyrų ar moterų.¹⁴

Ivaikinimo įstatymas

Du tos pačios lyties asmenys negali kartu, kaip pora, išivaikinti vaikų. Lesbietė arba gėjus gali išivaikinti vaiką kaip viengungis asmuo, tačiau praktiškai tai būtų įmanoma tik tuo atveju, jei jis arba ji nuslėptų savo homoseksualią orientaciją.

Dviejose skyrybų bylose partneriai reikalavo išskirtinių globos/tėvystės teisių į jų bendrus vaikus ir rėmėsi tuo, jog jų žmonos buvo lesbietės. Pirmojoje byloje, kuri buvo nagrinėjama 1993 metais Taline, vyras reikalavo perduoti abu vaikus jo globon dėl to, jog jo buvusi žmona yra lesbietė ir gyvena su savo drauge. Advokatas atsakė, jog įstatymuose nėra kalbama apie lesbietes ir todėl šia aplinkybe negali būti grindžiamas atsisakymas vaikus perduoti motinos globon. Vaikai liko pas savo motiną, kuri dabar juos augina kartu su savo drauge.¹⁵

Panaši skyrybų byla 1994 metais buvo nagrinėjama viename apygardos teisme. Vyras reikalavo atiduoti tris vaikus jo globon ir taip pat rėmėsi tuo, jog jo buvusi žmona tariamai draugauja su kita lesbiete. Buvusios žmonos partnerė nenorėjo apkalbų, o taip pat nuogastavo, jog aukštesnysis teismas gali priimti neigiamą sprendimą, todėl ji tai paneigė ir besiskiriantys sutuoktiniai nutarė sūnų patikėti tėvui, o abi dukras palikti pas motiną.

Dirbtinis apvaisinimas

Dirbtinis apvaisinimas gali būti atliekamas ir vienišoms moterims, tačiau akivaizdu, kad lesbietės savo lytinę orientaciją stengiasi nuslėpti. Dirbtinis apvaisinimas lesbietėms nėra draudžiamas.

Emigracijos ir prieglobsčio teisė

Nėra žinoma nė vieno atvejo, jog kokia nors lesbietė ar gėjus, remdamasis tuo, jog dėl homoseksualumo yra persekiojamas savo šalyje, būtų prašęs prieglobsčio Estijoje.

2. Socialinė padėtis

Savo garsiojoje knygoje „Vyrų ir moterų homoseksualumas“¹⁶ Magnus Hirschfeldas pateikia tokią pastabą: „vienas aristokratas iš Baltijos provincijų man rašo, jog „tarp Livonijos ir Kuržemės aristokratų yra daug tikrų

homoseksualų (jo nuomone – ne mažiau kaip 10 procentų), beveik visi jie subrendę vyrai. Atrodytų, kad Estijoje homoseksualų yra mažiau, tačiau taip yra turbūt dėl to, jog kitos provincijos su Estija nepalaiko glaudžių ryšių ir mažai žino apie ten gyvenančius homoseksualus“. Vis tik nėra jokių duomenų ar kitokių įrodymų, kad tuo laikotarpiu būtų veikę homoseksualams skirtos saunos ar klubai. Be abejo, buvo gatvių, kavinių ir kitokių homoseksualų susitikimo vietų, tačiau viskas tuo ir apsiribojo. Priežastis buvo labai paprasta: Estijoje buvo palyginti nedaug gyventojų (vienas milijonas); Taline buvo tik 150 000 gyventojų. Dauguma žmonių buvo kilę iš kaimų ir visuomenėje vyravo neigiamas požiūris į meilę tarp vyrų.

Negalima teigti, kad per visus 50 sovietinio režimo metų represijos niekada nebuvo susilpnėjusios. Daugelis gėjų septintąjį dešimtmetį, lygindami jį su ankstesniais ir po jo sekusiais, vadina „auksiniu“. Vėliau Tarybų Sąjungoje vėl grįžo stalinizmo laikų dvasia ir politinių disidentų bei homoseksualų persekiojimas sustiprėjo.¹⁷ Jerry Hough, sovietų problemas tyrinęjantis ekspertas, aštuntojo dešimtmečio viduryje pastebėjo, kad straipsniai homoseksualumo temomis sovietinėje žiniasklaidoje buvo didesnis tabu nei sovietų socialinės, politinės arba ekonominės sistemos kritika.¹⁸

Devintojo dešimtmečio pabaigoje su „glasnost“ politika prasidėjo iki tol neregėtas Tarybų Sąjungos liberalizavimas. Seksualumą, įskaitant ir homoseksualumą, supusi tyla buvo nutraukta, ši tema buvo pradėta gvildinti laikraščių ir žurnalų straipsniuose bei radijo laidose.

Nuo tada žiniasklaida seksualinių mažumų atžvilgiu dažniausiai yra tolerantiška ir neutrali, kartais netgi draugiška ir palanki. 1989 metais nepriklausomuose laikraščiuose pasirodė pirmieji klasifikuoti gėjų ir lesbiečių skelbimai.

1990 metų gegužės mėnesį Taline vyko mokslinė konferencija „Seksualinės mažumos ir visuomenė: besikeičiantis požiūris į homoseksualumą XX amžiaus Europoje“. Ši pirmoji tokio pobūdžio konferencija Tarybų Sąjungoje sukėlė perversmą visuomenės požiūryje į homoseksualumą, o taip pat gėjų ir lesbiečių savimonės formavimesi. Apie konferenciją buvo daug ir palankiai rašoma spaudoje.

Viešoji nuomonė

Estijoje nėra nei vienos politinės partijos, kuri būtų atvirai priešiška gėjams ir lesbietėms ar jų teisėms, tačiau yra keli politiniai veikėjai, kurių pažiūros yra gana homofobiškos arba šovinistinės. Kai kurios dešiniojos politinės partijos

pasizymi labai liberaliomis pažiūromis, bet yra ir tokių politikų, kurie, nors deklaruoja esą kairiųjų pažiūrų, iš tiesų yra gana konservatyvūs.

Visuomenės nuomonė pasikeitė; vis labiau didėja tolerancija alternatyviems gyvenimo būdams. Neapykantos pasireiškimai žiniasklaidoje yra labai reti. Smurtas gėjų ir lesbiečių atžvilgiu yra labai retas reiškinys, nors buvo gėjų sumušimo atvejų, apie kuriuos policijai nebuvo pranešta. Nėra informacijos apie tai, jog gėjai ar lesbietės būtų patyrę prievartą policijoje. Policija teikė profesionalią pagalbą rengiant kai kuriuos gėjų ir lesbiečių renginius.

1989 metais buvo pirmą kartą pabandyta nustatyti visuomenėje vyraujanti požiūrį į seksualines mažumas. Tyrimas atliktas pagal 180 anketų, kurios buvo išdalintos dviejų didžiausių Talino mokslo įstaigų (Talino Pedagoginio universiteto ir Talino Technikos universiteto) studentams. Vidutinis atsakiusiųjų amžius buvo 22 metai. 46% pareiškė, kad homoseksualumas yra liga, 35% su šiuo teiginiu nesutiko. Maždaug pusė studentų manė, kad homoseksualumas yra nenatūrali seksualumo forma, trečdalis atsakiusiųjų manė priešingai. 10% studentų manė, kad homoseksualios pakraipos vyrus yra būtina izoliuoti nuo visuomenės, o 74% tokiai idėjai nepritarė. Lesbiečių izoliavimui atitinkamai pritarė 7% ir nepritarė 83% apklaustųjų. Maždaug 22% manė, kad homoseksualus būtina gydyti; du trečdaliai tokiai nuomonei nepritarė. 60% atsakiusiųjų moteriškos lyties atstovių sutiko, kad gėjai ir lesbietės turi būti laikomi normaliais žmonėmis ir jiems neturi būti skiriama daugiau dėmesio nei heteroseksualios orientacijos asmenims. Maždaug pusė atsakiusiųjų vyrų šiai nuomonei pritarė, kai buvo klausama apie gėjus; į toki pat klausimą dėl lesbiečių teigiamai atsakė 62%.

Nustebino tai, jog didelė studentų dalis (50%) pritarė tos pačios lyties santuokoms; prieš pasisakė tik 28%. Studentės buvo šiek tiek atlaidesnės nei studentai, tas pats pasakytina ir apie tikslųjų mokslų studentus lyginant su humanitarinių specialybių studentais. Lesbietės dažniausiai buvo toleruojamos labiau.¹⁹

Švietimas

Mokymo įstaigose homoseksualumui nėra skiriama pakankamai dėmesio ir jis nėra pateikiamas kaip alternatyva heteroseksualiam gyvenimo būdai. Taip yra visų pirma dėl to, jog seksualinis auklėjimas nėra įtrauktas į mokymo programas. Dauguma mokytojų yra vidutinio arba vyresnio amžiaus žmonės, kurie išsilavinimą įgijo sovietinėse mokyklose ir universitetuose. Nepaisant to, apie jaunus gėjus ir lesbietes, bent jau sostinėje ir Tartu, antrajame pagal

dydį mieste, yra žymiai daugiau žinoma, nei apie vyresnės kartos gėjus ir lesbietes jų jaunystės metais.

Estijos universitetuose gėjų ir lesbiečių studijos vis dar tebėra antraeilis dalykas. Yra tyrinėjami įvairūs homoseksualumo aspektai. Keletas studentų domisi homoseksualumo ir seksualinių mažumų problemomis. Stinga tokiam darbui pasiruošusių profesorių ir literatūros. Savanoriai iš lesbiečių ir gėjų organizacijų konsultavo lytinio švietimo mokytojus ir lankėsi mokyklose, kur teikė informaciją apie homoseksualumą.

Kariuomenė

Tarnyba kariuomenėje yra privaloma visiems vyriškos lyties piliečiams. Šiuo metu ruošiamasi nenorintiems tarnauti kariuomenėje pasiūlyti alternatyvią civilinę tarnybą. Armijoje nebuvo užregistruota jokių priekabiavimo prie gėjų atvejų, tačiau tai gali būti dėl to, jog gėjai ir lesbietės slepia savo lytinę orientaciją.

Transseksualai

Operaciją pasidarę transseksualai savo asmens dokumentuose, pavyzdžiui, pasuose ar asmens liudijimuose, gali pasikeisti savo vardą ir oficialią lytį. Jie gali vesti ir išivaikinti vaikus. Į žmones po lyties pakeitimo operacijos dažniausiai yra žiūrima tolerantiškai.

Sveikatos draudimas nepadengia lyties keitimo operacijos išlaidų. Subsidijos yra teikiamos tik gydymui iki ir po operacijos. Todėl nemažai transseksualų ieško galimybių svetur. 1994 metais buvo įkurta transseksualų organizacija „Gendy“, kuri teikia pagalbą ir konsultacijas šios lytinės orientacijos asmenims. Ilgą laiką ji buvo vienintelė tokio tipo organizacija visoje Rytų Europoje.

Gėjų ir lesbiečių organizacijos

Tuo pat metu Estijos lesbietės ir gėjai taip pat pradėjo burtis į savo organizacijas. 1990 metų spalio mėnesį buvo įkurta Estijos lesbiečių sąjunga (*Eesti Lesbiliit*). Tai buvo pirmoji seksualinių mažumų grupė Baltijos šalyse. 1994 metais šios savitarpio paramos organizacijos neoficialių narių skaičius išaugo beveik iki 200. Estijos gėjų lyga (*Eesti Gayliit*) buvo įkurta 1992 metų vasario mėnesį. Pasirinkdamos jų veiklą tiesiogiai nusakančius pavadinimus, šios organizacijos parodė, jog Estijos lesbietės ir gėjai nesigėdi savo prigimties

ir nebijo to pripažinti. Tai daug prisidėjo prie visuomenės informuotumo bei tolerancijos seksualinių mažumų atžvilgiu stiprinimo.

Gėjų ir lesbiečių judėjimas Estijoje nesusidūrė su jokiais valdžios įstaigų trukdymais. Tačiau abi aukščiausiai paminėtos organizacijos, o taip pat odiniais drabužiais besirengiančių gėjų grupė²⁰, transseksualų organizacija „Gendy“ ir Tartu gėjų organizacija „Apollo“²¹ turėjo tenkintis tik jų pačių surinktomis lėšomis. Finansinę pagalbą jos pradėjo gauti tik 1995 metais, kai buvo įgyvendintas ES PHARE Demokratijos programos finansuojamas ILGA antidiskriminacinis projektas. Estijos Lesbiečių sąjunga ir Estijos gėjų lyga šiame projekte dalyvavo kaip partneriai.

Taline ir Tartu gėjų bei lesbiečių bendruomenė auga, o jos gyvenimas įvairėja. Nuo 1998 metų Taline veikia pastovūs gėjų naktiniai klubai ir gėjų baras. Kartas nuo karto atsiranda nauji gėjų barai, tačiau dėl finansinių sunkumų jie vėliau išnyksta. Taip pat yra organizuojami gėjams ir lesbietėms skirti renginiai, pavyzdžiui, vasaros stovyklos.

Homoseksualus atstovauja dvi nacionalinės organizacijos - Estijos gėjų lyga ir Estijos lesbiečių bei biseksualių moterų asociacija (*Esti Lesbide ja Binaiste Ühing*).²² Lesbiečių ir gėjų organizacijų nariai dažnai yra kviečiami dalyvauti televizijos ir radijo laidose, kurios padeda skleisti informaciją šia tema.

Estijos lesbiečių judėjimas nuo pat pradžių nestokojo žiniasklaidos dėmesio. Nėra jokio nuolatinio bendradarbiavimo su kitomis nevyriausybinėmis organizacijomis, nes jų nėra daug. Skirtingai nei daugelis lesbiečių organizacijų kitose šalyse, Estijos lesbietės nepalaiko ryšių su moterų judėjimu, visų pirma dėl to, jog Estijoje jis yra labai silpnas.

Gėjų ir lesbiečių spauda yra nepakankamai išvystyta, yra tik keli kartkarčiais pasirodantys nekomerciniai leidiniai. Lesbiečių informacinis biuletenis buvo ilgiausiai gyvavęs ir gana reguliariai leistas leidinys: nuo 1994 iki 1999 metų buvo išleista beveik 50 jo numerių. Leidinių trūkumą kompensuoja gėjų ir lesbiečių interneto svetainės. 1998 – 1999 metais vietinė radijo stotis „Nõmme Raadio“ transliavo savaitinę pokalbių laidą skirtą seksualinių mažumų klausimams.

Lilian Kotter

Estijos lesbiečių ir biseksualių moterų asociacija

¹Teet Veispak (1991): “Homosexuality in Estonia in the 20th century: ideological and juridical aspects”, Parikas Udo & Veispak Teet: Sexual minorities and society: the changing attitudes toward homosexuality in the 20 th century Europe, Papers on the history of sexuality, No. 1, Tallinn: Institute of History, p. 105; and Helmut Graupner (1997) Sexualität, Jugenschutz und Menschenrechte, Frankfurt/Main et al.: Peter Lang, Vol. 2, p. 448.

² Veispak.

³ Siegfried Tornow (1991): “Homosexuality and politics in Soviet Russia” in: Parikas & Veispak, 82.

⁴ Helmut Graupner (1997).

⁵ Veispak (1991), p. 108.

⁶ Tornow, p. 87.

⁷ Tornow, p. 90.

⁸ Masha Gessen (1994): The rights of lesbians and gay men in the Russian Federation, An International Gay and Lesbian Human Rights Commission report, s. 1, p. 9.

⁹ Rusiškas žodis „muželožestvo“ reiškia „gamtos dėsnių neatitinkantį lytinio potraukio patenkinimą tarp dviejų vyrų analinio kontakto būdu“. Žr. A. Ya. Sukhareva and V. E. Krutskikh (eds) (2000): Bolshoi Yuridicheskii Slovar [Great Legal Dictionary], 2 nd ed., Moscow: Infra-M. Redaktorius pastaba: taip šis terminas buvo aiškinamas Rusijos Tarybinės Respublikos ir daugumos kitų tarybinių respublikų, taip pat ir Estijos, teisėje. Baltarusijos ir Lietuvos Tarybų Socialistinių Respublikų teisėje žodis „muželožestvo“ taip pat reiškė ir oralinius lytinius santykius tarp vyrų (taip pat žr. skyrių apie Lietuvą).

¹⁰ Veispak, 111 psl. Šaltinis: Estijos Respublikos Teisingumo ministerijos archyvas. Statistiniai duomenys apie baudmes ir nusikaltimų rūšis 1960-1989 metais.

¹¹ Šiuose statistiniuose duomenyse sodomijos pavartojant prievartą ir sodomijos be prievartos atvejai nėra atskirti. Be to, mes negalėjome sužinoti bendro nuteistųjų skaičiaus, pvz., jei nusikaltimui buvo pritaikytas dar ir kitas kodekso straipsnis, sakykim straipsnis dėl išdavystės, pagal kurį yra numatyta aukštesnė bausmė, tada yra įregistruojamas tik šis sunkesnis nusikaltimas; ten pat 112 psl.

¹² Minimalus amžius, kai lytinis santykiavimas nesukelia juridinių pasekmių partneriui, yra nustatytas tik vaginaliniam lytiniam aktui ir analiniam lytiniam aktui tarp homoseksualų.

¹³ 115 straipsnio 1 dalis: Lytinis santykiavimas su subrendusiu moteriškos lyties asmeniu pavartojant prievartą arba grasinimus, arba pasinaudojant aukos bejėgiškumu, baudžiamas laisvės atėmimu nuo dvejų iki penkerių metų.

¹⁴ Anti Liiv: Eesti seadustab lähima kümne aasta jooksul homoabeliud. ETA 02. 10. 2000.

¹⁵ Lilian Kottler (1995): “Estonia”, Rachel Rosenbloom (ed.): Unspoken Rules. Sexual Orientation and Women’s Human Rights, San Francisco: International Gay and Lesbian Human Rights Commission, p. 56. Taip pat žr.: Lilian Kottler (1997): “Estonia” in Kate Griffin & Lisa A. Mulholland (eds.): Lesbian Motherhood in Europe, London: Cassell, pp. 99-103.

¹⁶ Magnus Hirschfeld (2000) The Homosexuality of Men and Women. Part II: Homosexuality as Sociological Occurrence, Tr. Prometheus Books at p. 612.

¹⁷ Ten pat, 113 psl.

¹⁸ Raelynn J. Hillhouse (1990) “Communist politics and sexual dissidents’ aspects” in Parikas and Veispak, at p. 74.

¹⁹ Ivika Nõgel (1991) “How homosexuality is regarded among students in current Estonia”, Parikas and Veispak, 117-121 psl.

²⁰ *Eesti Nabkemeeste Selts*; įkurta 1993 m.

²¹ Įkurta 1997 m.

²² Nuo 1998 m. ši organizacija pakeitė Estijos lesbiečių sąjungą.

Latvija

1. Teisinė situacija

Baudžiamoji teisė

1999 metų Latvijos baudžiamojo kodekso nuostatos dėl lytinės brandos amžiaus yra neaiškios. Teoriškai galimi du šių nuostatų aiškinimai. Pagal pirmąjį, 161 straipsnis kalba tiek apie heteroseksualius, tiek apie homoseksualius lytinius santykius, todėl lytinės brandos amžiaus yra vienodas - 16 metų. 161 straipsnyje, kuris vadinasi „Lytiniai santykiai su jaunesniu nei 16 metų asmeniu“, yra numatyta, jog „lytinis santykiavimas su jaunesniu nei 16 metų asmeniu, kai toks asmuo nuo lytinį aktą atliekančio asmens yra materialiai ar koku kitu būdu priklausomas, arba kai tokį aktą atlieka 18 metų sulaukęs asmuo“, yra baudžiamas laisvės atėmimu iki ketverių metų.

Galimas ir kitoks šio straipsnio aiškinimas. Jei remsimės moksline literatūra, 161 straipsnyje naudojamas terminas „lytinis santykiavimas“ reiškia tik vaginalinį lytinį aktą tarp vyro ir moters.¹ Amžių, kai savanoriškas lytinis santykiavimas visais kitais būdais nesukelia juridinių pasekmių partneriui, galima nustatyti pagal 160 straipsnį, kuris vadinasi „Lytinis pasitenkinimas per prievartą“. 160.1 straipsnyje yra numatyta, jog „pederastija, lesbianizmas arba kitos nenatūralios lytinio pasitenkinimo formos, jei šie veiksmai buvo atlikti pavartojant prievartą, grasinimus arba pasinaudojant asmens bejėgiškumu“, yra baudžiama laisvės atėmimu iki šešerių metų. Aukščiausiasis teismas² išaiškino, jog tai, kad asmuo yra nepilnametis (pagal įstatymą nepilnamečiais yra laikomi jaunesni nei 14 metų asmenys), taip pat yra bejėgiškumo būklė.³ Todėl 14 metų yra minimalus amžiaus, nuo kada savanoriškas lytinis santykiavimas tarp lesbiečių ar gėjų arba vyro nevaginalinis santykiavimas su moterimi partneriui nesukelia juridinių pasekmių. Bet kuriuo atveju, lesbiečių ir gėjų lytinės brandos amžiaus riba yra ne aukštesnė nei heteroseksualų. Kitame Baudžiamojo kodekso straipsnyje (162 straipsnis –

„Tvirkinamieji veiksmai“) asmenys nėra skirstomi į homoseksualus ir heteroseksualus. Todėl jame yra numatyta bausmė už tvirkinamuosius veiksmus pilnametystės nesulaukusio (nuo 14 iki 18 metų) asmens atžvilgiu prieš jo valią, arba kai juos atlieka vyresnis nei 18 metų asmuo (162.1), arba už tvirkinamuosius veiksmus jaunesnio nei 14 metų asmens (162.2) atžvilgiu. Tvirkinamieji veiksmai yra suprantami kaip bet koks lytinis santykiavimas, išskyrus 160 ir 161 straipsniuose nurodytas lytinio akto formas.⁴

Diskriminaciją naikinantys įstatymai

Konstitucijos nuostatos

Teoriškai Konstitucijos 91 straipsnis gina lesbietes ir gėjus. Jame sakoma, kad „visi Latvijos žmonės yra lygūs teismuose ir prieš įstatymą. Žmogaus teisės turi būti ginamos be jokios diskriminacijos“. Parlamento Teisės skyrius patvirtino, jog 91 straipsnis be kita ko garantuoja ir apsaugą dėl lytinės orientacijos.

Tačiau pasinaudoti Konstitucijos teikiama apsauga praktiškai yra beveik neįmanoma. Visų pirma, įstatymas „Dėl Konstitucinio teismo“⁴⁵ privatiems asmenims ir nevyriausybinėms organizacijoms nesuteikia teisės kreiptis su prašymais. Antra, paprasti teismai neturi teisės spręsti, ar koks nors konkretus įstatymas ar kitas teisinis dokumentas neprieštarauja Konstitucijai. Ši teisė buvo suteikta tik Konstituciniam teismui.

Pirmoji byla dėl diskriminacijos buvo iškelta 1997 metais, kai Gatis Bugoveckis buvo atleistas iš Bauskės miesto policijos skyriaus po to, kai atskleidė savo homoseksualią orientaciją. Tada jis įteikė skundą Latvijos nacionalinei žmogaus teisių tarnybai.⁶ 1998 m. balandžio mėnesį ši tarnyba paskelbė, kad Gačio atleidimą ji laiko diskriminacija dėl jo lytinės orientacijos, kuri pažeidžia Latvijos įstatymus ir tarptautines žmogaus teisių normas. Nors ši nuomonė nebuvo teisiškai privaloma, tai buvo pirmas atvejis, kai valstybės institucija pripažino, jog diskriminacija dėl lytinės orientacijos yra žmogaus teisių pažeidimas.

Baudžiamoji teisė

Diskriminaciją draudžiančios papildomos nuostatos yra taip pat numatytos baudžiamojoje teisėje: bet kokia diskriminacija dėl rasės ar etninės kilmės yra kriminalinis nusikaltimas.⁷ Taip pat yra baustinas nevienodas traktavimas dėl asmens religinių įsitikinimų.⁸ Tačiau Parlamento Žmogaus teisių ir visuomenės

reikalų komisija atmetė visus tris pasiūlymus į šį įstatymą įtraukti diskriminaciją dėl lytinės orientacijos draudžiančias nuostatas.⁹

Darbo teisė

Darbo įstatymų kodeksas garantuoja lygybę užimtumo srityje įvairioms mažumoms ir žmonių grupėms, tačiau nekalba apie lytinę orientaciją. Todėl darbdaviai gali nevaržomi atsisakyti priimti į darbą homoseksualus, arba atleisti darbuotojus dėl to, jog jie yra homoseksualios orientacijos. Baudžiamajame įstatyme darbdaviui yra numatyta bausmė už darbo nuostatų nesilaikymą ar pažeidimą.¹⁰ Tačiau diskriminaciją patyrę lesbietės ir gėjai negali šia nuostata remtis, nes pačiame Darbo įstatyme diskriminacija lytinės orientacijos pagrindu nėra uždrausta ir todėl tokia diskriminacija nėra neteisėta.

Neseniai Teisingumo ministerija parengė ir Parlamentui perdavė svarstyti naujojo Darbo įstatymo projektą, į kurį yra įtraukta nuostata apie diskriminacijos, įskaitant ir diskriminaciją dėl lytinės orientacijos, panaikinimą.¹¹ Tikimasi, jog 2001 metais šis įstatymas bus priimtas ir įsigalios.

Šeimos teisė

Giminystė

Atkurtas 1937 metų Civilinis kodeksas 1991 metais buvo papildytas 35.2 straipsniu, kuriuo yra draudžiama santuoka tarp tos pačios lyties asmenų. Latvijos teisės sistema nepripažįsta kartu gyvenančių nesusituokusių partnerių, nesvarbu ar jie būtų vienos lyties, ar skirtingų lyčių. Civiliniuose bei daugelyje kitų įstatymų yra atsižvelgiama tik į santuokinius ryšius, todėl nevedę partneriai, (taip pat ir lesbiečių bei gėjų poros) pagal įstatymus negali tapti šeima, negali būti laikomi giminaičiais ir todėl, skirtingai nei vedusios poros, patiria daug nepatogumų ir diskriminacijos.

Nuosavybės režimas

Civiliniame kodekse yra numatyta, jog vedusių partnerių nuosavybė gali būti tvarkoma dviem būdais: pagal įstatymus, arba pagal vedybų kontraktą. Jei besiskiriantys partneriai nesugeba taikiai pasidalinti turto, jie gali kreiptis į teismą. Lesbiečių ir gėjų poros savo bendro ar atskiro turto tvarkyti neturi galimybės ir ginčų negali spręsti teisme.

Pareiga rūpintis

Santuokoje gyvenantys partneriai privalo vienas kitą remti ir rūpintis šeimos gerove. Po santuokos nutraukimo pakankamai pajamų negaunantis buvęs

partneris gali prašyti, kad kitas partneris jam padėtų. Tos pačios lyties partneriai tokios teisės prašyti pagalbos neturi.

Įvaikinimas

Įvaikinti gali kiekvienas ne jaunesnis kaip 25 metų ir už būsimą išūnį arba įdukra bent 18 metų vyresnis asmuo. Teoriškai, lesbietės ir gėjai, kaip individualūs asmenys, irgi gali šia galimybe pasinaudoti. Įstatymuose yra numatyta, kad įvaikinimas leidžiamas tik tuo atveju, jei tai yra daroma „vaiko naudai“. Įvaikinimas galimas tik su sąlyga, jei Našlaičių reikalų teismas atlieka tyrimą ir priima sprendimą. Labai abejotina, ar šis teismas suteiks įvaikinimo teisę, jei žinos, jog asmuo yra homoseksualus. Be to, pagal Civilinį kodeksą, „nevedę asmenys kartu negali įsivaikinti to paties vaiko“.

Vaikų auklėjimas šeimoje

Jei lesbietė ar gėjus turi vaikų iš savo ankstesnių heteroseksualių ryšių, ji ar jis gali patirti diskriminaciją kilus ginčams dėl jų globos ar lankymo. Jei skyrybų metu tėvai negali susitarti dėl vaiko globos, ginčą teismas privalo išspręsti „atsižvelgdamas į vaiko interesus“. Bet kuris iš tėvų taip pat turi teisę lankyti kito tėvo globai patikėtą vaiką, išskyrus atvejus, kai „vaikui lankymas gali būti žalingas“. Ginčai dėl lankymo teisių yra sprendžiami teismuose vadovaujantis panašiomis gairėmis, įskaitant ir reikalavimą „atsižvelgti į vaiko interesus“.

Paveldėjimas

Civiliniame kodekse yra numatytos trys paveldėjimo formos: pagal įstatymą, testamentu ir pagal paveldėjimo sutartį. Jei prieš mirdamas asmuo nesurašo testamentu arba nesudaro paveldėjimo sutarties, visas turtas turi būti pagal įstatymą padalintas jo sutuoktiniui, giminaičiams ir įvaidams. Taigi, jei vedęs asmuo miršta nepalikęs testamentu arba sutarties, jo/jos vedęs partneris jo turtą paveldės bet koku atveju, tačiau lesbietės ar gėjaus partneris esant panašioms aplinkybėms to padaryti negalės, nes pagal įstatymą gyvenimas kartu nesusituokus nėra laikomas pagrindu paveldėjimui.¹²

Kitos dvi paveldėjimo formos suteikia daugiau garantijų, kad asmens turtas bus padalintas pagal jo arba jos norus, tačiau „privalomo paveldėtojo“ sąvoka apriboja testamentu ir sutarties laisvę.¹³ „Privalomas paveldėtojas“ apima sutuoktinius, ipėdinius ir, kai jų nėra, tėvus ir senelius. Šie „privalomieji paveldėtojai“ turi teisę gauti „privalomąją dalį“, kuri sudaro pusę įstatyme numatyto turto. Jei asmuo palieka testamentą arba sutartį, kurioje „privalomieji paveldėtojai“ nėra paminėti, jie turi teisę kreiptis į teismą dėl savo „privalomosios dalies“. Taigi, jei lesbietė arba gėjus testamentu ar sutartimi

savo turta palieka jo (jos) partneriui, tokį dokumentą „privalomieji paveldėtojai“ gali apskusti, tačiau tos pačios lyties partneris „privalomuoju paveldėtoju“ nėra laikomas ir neturi teisės apskusti testamento arba sutarties, jei jis joje nėra paminėtas.

Aprūpinimas būstu

Kalbant apie teises į gyvenamąjį plotą, reikėtų pabrėžti, kad tik nuomininko šeimos nariai gali turėti tokias pat teises kaip ir nuomininkas.¹⁴ Mirus nuomininkui pagal įstatymą prašyti perimti nuomos sutartį gali tik nuomininko šeimos nariai.

Latvijoje kiekvienas asmuo privalo būti prisiregistravęs savivaldybėje pagal faktišką gyvenamąją vietą. Ši tvarka turi ne vien simbolinę reikšmę: tam tikros teisės ir laisvės gali būti suteikiamos tik prisiregistravus. Registravimosi procedūra yra gana sudėtinga. Kai asmuo nori savo adresu įregistruoti kitą asmenį, vedusiems partneriams tai atlikti yra žymiai paprasčiau nei lesbiečių ir gėjų partneriams, nes jiems nereikia gauti leidimo iš savivaldybės.¹⁵

Pensijos ir socialinis draudimas

Teisę gauti pensiją netekus maitintojo turi tik jo šeimos nariai.¹⁶ Šio tipo pensija yra mokama tiems jo šeimos nariams, kuriuos jis išlaikė. Taigi, darbo neturinti lesbietė ar gėjus, kurio vienintelis pragyvenimo šaltinis buvo jo partnerio atlyginimas, po partnerio mirties tokios pensijos negalės gauti. Įstatymas taip pat numato, kad jei pensiją gaunantis asmuo miršta nesulaukęs kito mokėjimo, neišmokėtą sumą atsiimti gali tik to asmens sutuoktinis ir giminaičiai.

Savo gyvybę apsidraudusio asmens mirties atveju teisę gauti išmokas irgi turi tik sutuoktiniai ir šeimos nariai, bet ne lesbiečių ar gėjų partneriai.¹⁷

Sveikatos apsaugos įstatymai

Sveikatos apsaugos įstatymuose yra numatyta, į kieno nuomonę yra būtina atsižvelgti, kai asmuo prieš jo valią yra paguldomas į psichiatrinę ligoninę, arba kai jis negali pats spręsti dėl medicininio gydymo. Į šį sąrašą yra įtraukti tik tokio asmens šeimos nariai ir giminaičiai. Taigi, lesbietės ir gėjai neturi jokių teisių pareikšti nuomonę dėl savo partnerių gydymo.

Šiuo metu dar nėra jokių medicinos įstaigose atliekamą dirbtinį apvaisinimą reglamentuojančių įstatymų, ir tokios paslaugos yra teikiamos tik keliose klinikose. Šios klinikos patvirtino, kad pagal dabar taikomą praktiką, nėra

būtina, kad pacientė būtų ištekėjusi; taip pat nėra klausiama ir apie jos lytinę orientaciją.

Šiuo metu rengiamame įstatymo „Dėl reprodukcinės sveikatos“ projekte potencialūs tėvai yra apibūdinami kaip „heteroseksualios“ orientacijos asmenų pora, kuri nori auginti dirbtinio apvaisinimo būdu pradėtą kūdikį. Tačiau pagal šį įstatymo projektą dirbtinis apvaisinimas gali būti atliekamas tik remiantis heteroseksualios poros arba moters prašymu. Taigi, neaišku, ar pagal šį naująjį įstatymą dirbtinis apvaisinimas bus prieinamas tik heteroseksualioms poroms, ar taip pat ir vienišoms moterims bei lesbietėms.

Gėjai yra viena iš labiausiai ŽIV/AIDS epidemijos pažeistų visuomenės grupių. Iki 1997 metų dauguma įregistruotų ŽIV nešiotojų buvo gėjai. Šiuo metu gėjai sudaro 18% visų virusu apsikrėtusių asmenų (81 iš 452).¹⁸ Tyrimai atliekami nemokamai ir konfidencialiai. ŽIV virusu apsikrėtusiems žmonėms iš valstybės biudžeto taip pat yra padengiamos kombinuotosios terapijos išlaidos. Nors infekuotųjų tarp gėjų daugėjo, nebuvo konkrečiai šiai žmonių grupei skirtų švietimo ir informavimo programų ar kampanijų. Oficialioje 1999-2003 metų ŽIV/AIDS prevencijos programoje iš valstybės biudžeto nėra numatyta skirti lėšų gėjų švietimui, ir tokia veikla yra finansuojama vien tik iš dotacijų bei kitų šaltinių.

Imigracijos ir prieglobsčio teisė

Nuolatinį leidimą gyventi gali gauti tik tie užsieniečiai, kurie susituokę su latviais.¹⁹ Taigi, pilietybės neturintys Latvijos lesbiečių ir gėjų partneriai šioje šalyje negali pasilikti motyvuodami vien tik ryšiu su Latvijos piliečiu ar gyventoju. Taip pat ir Latvijos lesbiečių ir gėjų partneriai, kurie nėra Latvijos piliečiai, tačiau gyvena Latvijoje, Latvijos pilietybę gali gauti tik laikantis galiojančios tvarkos, nors esant tokiom pačioms aplinkybėms Latvijos piliečių sutuoktiniams yra taikoma pagreitinta ir supaprastinta procedūra.²⁰

Prieglobsčio prašančiųjų ir pabėgėlių klausimus reglamentuojančiuose Latvijos įstatymuose persekiojimas dėl lytinės orientacijos nėra konkrečiai įvardijamas kaip viena iš priežasčių prieglobsčiui suteikti.²¹ Nepaisant to, Vidaus reikalų ministerijos Pabėgėlių centro pareigūnai pareiškė, kad centras kruopščiai laikysis JT Vyriausiojo komisaro pabėgėlių klausimais pateikto Latvijos įstatymuose vartojamo termino „socialinė grupė“ išaiškinimo, kur kalbama apie lesbietes ir gėjus. Iki šiol dar nebuvo atvejų, kad persekiojamos lesbietės ar gėjai prašytų prieglobsčio Latvijoje.

Užsienio reikalų ministerijos Konsulinis departamentas neturi duomenų

apie tai, jog kas nors kitose šalyse būtų prašęs prieglobsčio ar būtų gavęs pabėgėlio statusą dėl Latvijoje patirto ar gresiančio persekiojimo dėl lytinės orientacijos. Homoseksualų informacijos centre žinomas vienas atvejis, kai gėjus išvyko iš Latvijos į kitą šalį ir ten prašė jam suteikti prieglobstį.²²

Komunistinio ir nacių režimo aukos

Tiek komunistinio, tiek nacių režimo aukoms yra suteiktos tam tikros privilegijos bei teisė gauti kompensaciją. Tam asmuo turi atitikti nemažai reikalavimų.²³ Teoriškai, lesbietės ir gėjai, kurie sovietinės okupacijos metais buvo įkalinti ar per prievartą paguldyti į psichiatrines ligonines, turi teisę naudotis šiomis privilegijomis ir gauti kompensaciją. Tačiau įstatymas reikalauja, kad priešastis, dėl kurios toks asmuo patyrė represijas, neturi prieštarauti pirmojo Latvijos nepriklausomybės laikotarpio įstatymams. Vyro lytinis santykiavimas su vyru tuomet buvo laikoma kriminaliniu nusikaltimu.²⁴

Iki šiol dar nėra buvę atvejų, kad lesbietės ar gėjai būtų bandę gauti represijas patyrusio asmens statusą ir nėra aišku, ar Totalitarinių režimų nusikaltimų tyrimo komisija tokius pareiškimus priimtų.

Kitos diskriminacijos sritys

Šmeižimas

Turint omenyje neseniai svarstyta šmeižto bylą (Baudžiamojo kodekso 128 straipsnis „Šmeižimas“), ką nors pavadinti homoseksualu yra kriminalinis nusikaltimas. 1996 metais, po to kai Latvijos kovos su alkoholizmu draugijos pirmininkas Atis Silaroze 17 parlamentarų pavadino homoseksualais, kai kurie iš jų prieš jį iškėlė baudžiamąją bylą. 1997 m. rugsėjo mėn. Rygos miesto Latgalės apygardos teismas Atis Silaroze pripažino kaltu ir, pritaikius 128 straipsnį, nubaudė jį pinigine bauda. Įdomu yra tai, kad teismas nereikalavo pateikti kokių nors įrodymų dėl parlamentarų tariamai homoseksualinės orientacijos. 1998 m. vasarą Atis Silaroze pateikė apeliacinį skundą, tačiau apeliacinis teismas paliko galioti žemesniojo teismo sprendimą.

Kalėjimas

Teisė į ilgesnius (iki 36 valandų) privačius pasimatymus su įkalintu asmeniu yra suteikta tik artimiems giminaičiams.²⁵ Kitiems asmenims, įskaitant ir nevedusius partnerius, tokie pasimatymai suteikiami tik tuo atveju, jei įkalintasis asmuo neturi jokių giminių ir tik su sąlyga, jog kalėjimo administracija tai leidžia.

Su nuteistaisiais negalima susirašinėti laiškais, išskyrus susirašinėjimą su jų giminaičiais.

Nusikaltėlio slėpimas, atsisakymas pranešti apie nusikaltimą ir liudyti teisme

Pagal Baudžiamojo įstatymo nuostatas tik nusikaltimą įvykdžiusio asmens „sužadėtinis arba sužadėtinė, tėvai, vaikai, broliai ir seserys, seneliai ir anūakai“ yra atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės už tokio asmens slėpimą ir/ arba už nusikaltimo nepranešimą valdžios institucijoms.²⁶ Tų pačių kategorijų asmenys yra atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės už atsisakymą liudyti teisme prieš kriminalinio nusikaltimo padarymu kaltinamą asmenį.²⁷

Valstybės tarnautojai

Valstybės tarnautojai, kurių sutuoktinis nedirba ir negauna bedarbio pašalpos arba kokių nors kitų pastovių pajamų, turi teisę gauti 10% priedą prie jų mėnesinio atlyginimo.²⁸ Jei valstybės tarnautojas miršta atlikdamas savo pareigas, valstybė padengia jo laidotuvių išlaidas ir jo šeima gauna dvejų metų atlyginimų dydžio pašalpą.

Mokesčių lengvatos

Tais atvejais, kai vienas sutuoktinis neturi darbo, dirbantis sutuoktinis turi teisę prašyti sumažinti pajamų mokestį.²⁹

2. Socialinė padėtis

Viešoji nuomonė

Per pastarąjį dešimtmetį bendras požiūris į homoseksualus labai pasikeitė. 1990 metais tik 25% pilnamečių latvių pasisakė už homoseksualumo dekriminalizavimą, 40% šiuo klausimu neturėjo nuomonės, o 35% manė, kad homoseksualumas turi būti laikomas kriminaliniu nusikaltimu.³⁰

1994 m. laikraščio surengta apklausa parodė, kad 25% pritaria tos pačios lyties santuokoms, 45% joms nepritaria, o likusieji buvo arba neapsisprendę arba „greičiausiai būtų „už“.³¹ Kitos dvi to paties laikraščio surengtos apklausos parodė, kad didžioji dauguma žmonių nepritaria kitų formų diskriminacijai, pavyzdžiui, atleidimui iš darbo.³²

1998 m. apklausa atskleidė, kad homoseksualai yra viena iš didžiausių žmonių grupių, kuriai visuomenė nejaučia pasitikėjimo (70% respondentų).³³

1999 metų apklausa parodė, kad didžioji visuomenės dalis palankiai

atsiliepia apie homoseksualus ir jų partnerystes.³⁴ Buvo nustatyta, kad 63% mano, jog homoseksualios orientacijos asmenys yra pilnaverčiai visuomenės nariai (31% nesutiko ir 6% negalėjo atsakyti), o 53% pritarė dviejų tos pačios lyties asmenų partnerystės teisinio pripažinimo idėjai (35% tokiai idėjai nepritarė, 11% šiuo klausimu neturėjo nuomonės).

Nors gali atrodyti, jog situacija pagėrėjo, plačiosios visuomenės požiūrio į homoseksualumą formavimuisi daugiausiai įtakos turi paplitę stereotipai bei mitai, o taip pat informacijos bei asmeninės patirties stoka.

Latvijos universiteto psichologai nustatė, kad daugumos žmonių sąmonėje yra dar gajūs seni stereotipai ir mitai apie homoseksualus. Manoma, kad homoseksualumas yra asmeninio pasirinkimo reikalas, nuodėmė, lytinis iškrypimas, pavojingas heteroseksualams, kyla dėl neteisingo auklėjimo, drausmės stokos ir homoseksualių ryšių reklamavimo, kad „homoseksualai nori išsiskirti iš visuomenės“.³⁵

Visuomenė paprastai neskiria homoseksualumo nuo pedofilijos, todėl dažnai manoma, kad homoseksualai kelia pavojų vaikams. Jie yra kaltinami vaikų tvirkiniu.

Nors Latvija ratifikavo Pasaulio sveikatos organizacijos Tarptautinės ligų klasifikacijos 10-ą versiją, pagal kurią homoseksualumas nėra laikomas liga, daug gydytojų praktiku vis dar galvoja kitaip ir netgi siūlo gydymui nuo homoseksualumo taikyti dietą arba vaistus.

Homoseksualumas dažnai laikomas grėsme tautos išlikimui, todėl kartais manoma, kad jis yra nesuderinamas su Latvijos tautine savimone. Vienu metu lesbiečių ir gėjų organizacijų kūrimasis buvo apibūdinamas kaip „iš anksto suplanuotas latvių tautos genocidas“ ir „grubus žmogaus teisių pažeidimas“. Vyriausybei buvo siūloma „latvių tautos ateities ir Latvijos valstybės stabilumo labui“ priimti lesbiečių ir gėjų veiklą ribojančius įstatymus.³⁶

Viename populiariame sveikatos žurnale lesbietės ir gėjai buvo pavadinti „vaikščiojančiais lavonais“ ir „ant tautos medžio kamieno augančių ir jo syvais besimaitinančių grybu“, kadangi „iš jų meilės negali atsirasti kūdikis“.³⁷ Turint omenyje tai, jog ažuolas yra vienas iš Latvijos herbų, šis apibūdinimas turi ypač svarbią simbolinę prasmę.

Latvijos nacionalinė demokratinė partija intensyvejančią lesbiečių ir gėjų veiklą laiko grėsme „dvasiniam ir materialiniam Latvijos tautos augimui“.³⁸ Į savo naujausią manifestą ši partija įtraukė atvirai homofobiškus pareiškimus ir reikalauja priimti įstatymus, kurie ribotų ir uždraustų tam tikrą lesbiečių ir gėjų organizacijų veiklą. Po to, kai partija pripažino, jog „buvo pradėta vykdyti

plataus masto kovos su homoseksualais kampanija³⁹, lesbiečių ir gėjų naktiniame klube „Purvs“ sprogo bomba. Partijos informaciniame biuletenyje šis klubas buvo pavadintas „degeneratų landyne“.

Vienas aukštas Teisingumo ministerijos pareigūnas, komentuodamas tos pačios lyties partnerysčių legalizavimo galimybę, pasakė, kad tokius įstatymus gali sau leisti tik tokia šalis kaip Švedija, o Latvija „tam yra per maža“ ir „latviams tai yra nepriimtina“.⁴⁰

Dabartinis Ministras Pirmininkas Andris Škēlė pareiškė, kad tautą kurti gali tik „teisingos orientacijos“ žmonės, o „kitokios orientacijos“ žmonėms neturi būti leidžiama užimti svarbius valstybinius postus. Keletą kartų Škēlė homoseksualumą buvo pavadinęs liga.⁴¹

Latvijos socialdemokratų darbo partijos pirmininkas Juris Bojars yra pareiškęs, kad „homoseksualumas svetimas latvio mentalitetui“.⁴²

Kaip atsakas į Parlamentui pateiktą įstatymo dėl partnerysčių projektą, 1999 metais buvo įkurta nauja organizacija „Latvijos visuomenė be homoseksualų“. Ši organizacija atvirai reiškia savo priešišumą homoseksualams, skleidžia klaidingą informaciją ir kategoriškai priešinasi bet kokiam lesbiečių ar gėjų pripažinimui ar jų sąlygų pagerinimui. Šios organizacijos pirmininkas Andris Baumanis pareiškė, kad „homoseksualai yra mirties nešėjai ir kenkia mūsų demografinėi situacijai“.⁴³

Žiniasklaida

Po nepriklausomybės paskelbimo žiniasklaida vis daugiau dėmesio skiria homoseksualumo temai. Apskritai žiniasklaida laikosi gana neutralaus požiūrio. Paprastai yra pateikiamos priešingos nuomonės. Tačiau vis dar dažnai yra vartojami įžeidžiantys žodžiai, kurie sustiprina stereotipus ir mitus apie lesbietes ir gėjus. Turint omenyje tai, jog ši tema visuomenėje yra dar gana nauja, homoseksualumas yra dažnai naudojamas vaikantis sensacijų ir norint padidinti įvairių šou ir laikraščių populiarumą. Pozityvi ir/arba objektyvi informacija apie homoseksualumą dažnai yra laikoma homoseksualumo populiarinimu.

Bažnyčia ir religija

Latvijoje veikia daug religinių bendruomenių, tačiau nei viena iš jų nėra dominuojanti.⁴⁴ Pagal Latvijos įstatymus bažnyčia yra atskirta nuo valstybės.⁴⁵ Ypač aktyviai lesbiečių ir gėjų teisėms priešinasi evangelikų liuteronų bažnyčia. 1994 m. rugsejo mėnesį šios bažnyčios konsistorija (valdymo įstaiga) paskelbė

rezoliuciją, kurioje teigiama, kad „sąmoningai“ praktikuojantiems homoseksualams parapijos pamaldų metu arba bažnyčios hierarchijoje negali būti leidžiama atlikti jokių pareigų, ir jie turi būti atskirti nuo eucharistinės Komunijos.⁴⁶

Panašią rezoliuciją yra priėmusi ir Latvijos baptistų bažnyčia. Latvijos nacionalinės žmogaus teisių tarnybos direktorius Olafs Bruvers, išventintas tačiau nepraktikuojantis baptistų pastorius, po to, kai jo vadovaujama tarnyba Parlamentui perdavė svarstyti Partnerysčių įstatymo projektą, buvo paprašytas atsistatydinti iš pastoriaus pareigų. Šios bažnyčios atstovai direktorių informavo, kad lesbiečių ir gėjų teisių gynimas yra nesuderinamas su bažnyčios doktrina.

Nors kitos krikščioniškos religinės bendruomenės taip toli nenuėjo ir nepriėmė jokių dokumentų apie homoseksualumą, jos visos homoseksualumą laiko sunkia nuodėme ir jį smerkia. 1999 m. spalio mėn. penkių pagrindinių Latvijos religinių bendruomenių (evangelikų liuteronų, Romos katalikų, rusų stačiatikių, baptistų ir sentikių) atstovai pasirašė bendrą laišką protestuodami prieš Partnerysčių įstatymo svarstymus Parlamente. Religiniai vadovai homoseksualumą lygino su kleptomanija, vampyriizmu, alkoholizmu, narkomanija ir teigė, kad „nesvarbu, ar šios ligos yra įgimtos ar igytos, su jomis būtina kovoti ir nepriimti joms palankių įstatymų“.

Prieš gėjus ir lesbietes nukreipta prievarta

Yra pranešimų apie lesbiečių ir gėjų užpuolimus, nors tokie atvejai nėra dažni. Dažniausiai tai įvyksta gėjų susitikimo vietose, kur neapykantą gėjams jaučiantys užpuolikai jiems dažnai kelia pavojų. Apie tokius fizinio smurto atvejus nėra pranešama policijai, kadangi nukentėjusysis asmuo bijo atskleisti savo lytinę orientaciją. Antra vertus, policija nėra pasitikima, nes buvo atvejų, kai homoseksualai patyrė policininkų priekabiavimą.

Ryškiausias su policija susijęs smurto atvejis įvyko 1995 metais Siguldoje, kai specialaus padalinio nariai Latvijos tradicinės Joninių šventės metu rimtai sumušė du žmones.

Yra buvę atvejų, kai policija nutraukė lesbiečių ir gėjų diskotekas ir grasino jų lankytojams.⁴⁷ 1998 m. balandžio mėn. chuliganų gauja sumušė iš darbo atleistą policininką Gačį Bugoveckį. Nors Gatis ir jo užpuolikai buvo nuvežti į policijos nuovadą, policininkai buvo gana palankiai nusiteikę chuliganų atžvilgiu, o su Gačiu elgėsi gana šturksčiai. Policija atsisakė priimti Gačio pareiškimą, kuriame jis prašė iškelti baudžiamąją bylą prieš jo užpuolikus.

Švietimas

Lytinės orientacijos klausimas yra įtrauktas į pagrindinės ir vidurinės mokyklos programas. Švietimo ir mokslo ministerija pareiškė, kad jos tikslas yra „kiekvienam mokiniui padėti suvokti savo priklausomybę vienai ar kitai lyčiai, suprasti savo ir kitų asmenų poreikius, tradicinės ir netradicinės lytinės orientacijos priežastis ir skatinti suvokimą, kad visi turi teisę nevaržyti savo lytinės orientacijos.“ Ministerijos patvirtintoje ir mokykloms siūlomoje sveikatos ir lytinio švietimo literatūroje šie klausimai yra pateikiami neutraliai arba pozityviai. Rimtesnės problemos kyla mokyklose, kur sveikos gyvensenos ir lytinio švietimo mokytojai apie šį ministerijos pareiškimą dėl homoseksualumo nieko nežino, nenori jam pritarti, abejoja, arba su juo nesutinka.

Latvijos šeimos planavimo ir lytinės sveikatos asociacija bei Latvijos šeimos centras atlieka labai svarbų darbą jaunimui ir sveikatos mokytojams perteikdamas žinias apie lytinę sveikatą ir padeda kovoti su stereotipais ir mitais apie homoseksualumą.

Nežiūrint į tai, jog pastaruosiu metu psichologijos, teisės ir socialinių mokslų studentai pradėjo daugiau domėtis homoseksualumo tematika, jie dažnai susiduria su katedrų vedėjų priešiškuumu, be to, jie negali gauti reikalingos literatūros ir kvalifikuotų konsultantų.

Karinė tarnyba

Latvijos valstybinių sukarintų struktūrų (kariuomenės, policijos, saugumo tarnybų ir t. t.) veiklą reguliuojančiuose įstatymuose nėra nuostatų, kurios čia draustų tarnauti ar dirbti homoseksualios orientacijos asmenims. Armijos vadovybė yra pareiškusi, kad verbuojant naujus karius, lytinė orientacija nėra laikoma svarbiu kriterijumi ir ji negali būti atsisakymo priimti į karinę tarnybą arba pašalinimo iš kariuomenės priežastimi.

Tačiau kaip buvo paminėta aukščiau, Gačio Bugoveckio homoseksualumas buvo vienintelė priežastis, dėl kurios jis buvo atleistas iš tarnybos policijoje. Be to, susirūpinimą kelia įvairių parlamentarų ir kariškių pasisakymai už policijoje ir kariuomenėje tarnaujančių homoseksualų diskriminavimą. Taip pat yra įrodymų, jog verbavimo metu kandidatams būdavo užduodami klausimai apie jų lytinius potraukius.

Yra svarbu pažymėti, kad Latvijoje visi 18 metų sulaukę jaunuoliai privalo atlikti karinę tarnybą ir nėra numatyta jokia alternatyvi tarnyba (pavyzdžiui,

tiems, kas įprastoje kariuomenėje nenori tarnauti dėl dorovinių įsitikinimų). Daug gėjų nenori tarnauti kariuomenėje dėl to, jog aplinka ten yra gana homofobiška ir nesaugi, tačiau jie yra priversti tai daryti.

Ryšiai su tarptautinėmis organizacijomis

Tarptautinės institucijos dar niekada nėra iškelusios lesbiečių ir gėjų teisių Latvijoje klausimo. Tačiau 1992 metais, kai Baudžiamasis kodeksas buvo derinamas prie Europos Tarybos reikalavimų, prieš gėjus nukreiptos nuostatos buvo panaikintos. Europos Parlamento priimtoje rezoliucijoje Latvija buvo girinama dėl to, jog priėmė lytinės brandos amžių keičiančias nuostatas.⁴⁸ 1997 ir 1999 metų Europos Komisijos pranešimuose apie Latvijos pažangą siekiant narystės Europos Sąjungoje, nėra jokių nuorodų į lesbiečių ir gėjų teises. 1999 m. spalio mėnesį Homoseksualų informacijos centras ES Plėtros komisarui pateikė smulkią ataskaitą apie lesbiečių ir gėjų teises. Savo atsakyme komisaras nurodė, kad ataskaita bus išstudijuota ir į ją bus atsižvelgiama vertinant situaciją Latvijoje. Panaši ataskaita 1999 metais buvo pateikta Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetui, kai Latvija šiam komitetui rengėsi pateikti savo pranešimą apie žmogaus teises.

Teigiami pokyčiai ir naujausios tendencijos

Lesbiečių ir gėjų organizacijos jau egzistuoja daugiau nei dešimtmetį. Latvijos seksualinės lygybės asociacija buvo įkurta 1990 metais, o 1997 metais buvo reorganizuota į Homoseksualų informacijos centrą. Pastaruoju metu plačioji visuomenė vis daugiau sužino apie lesbietes ir gėjus, bei apie jų teises. Lesbietės ir gėjai yra vis labiau matomi.

Savanoriškas vyro lytinis santykiavimas su vyru buvo išbrauktas iš kriminalinių nusikaltimų sąrašo, Parlamentui buvo pateikti keli antidiskriminacinių įstatymų projektai ir yra didelė tikimybė, kad naujuoju Darbo įstatymu bus uždrausta diskriminacija darbe. Pirmasis bandymas įteisinti lesbiečių ir gėjų partnerystes buvo Partnerysčių įstatymo projekto pateikimas Parlamentui.

Lesbiečių ir gėjų organizacijai pavyko užmegzti dialogą su kitomis nevyriausybinėmis organizacijomis. Labai sėkmingai yra bendradarbiaujama su Latvijos šeimos planavimo ir lytinės sveikatos asociacija ir Latvijos šeimos centru, kurio veikla yra labiausiai susijusi su sveikos gyvensenos ir lytiniu švietimu. Lesbiečių ir gėjų teisės tapo bendros nevyriausybinių organizacijų programos dalimi, puikus pavyzdys yra kelių šimtų nevyriausybinių organizacijų

pasirašytas kreipimasis į Latvijos valdžios įstaigas. Jame yra pabrėžiama, jog Latvija turi tapti valstybe, kurioje būtų užtikrinamos ir remiamos kiekvieno asmens teisės, taip pat ir su lytine orientacija susijusios teisės.⁴⁹

Bene sėkmingiausiai bendradarbiavimas vyksta su pagrindine valstybės žmogaus teisių institucija – Latvijos žmogaus teisių tarnyba. Tarnyba pasiūlė priimti diskriminaciją dėl lytinės orientacijos draudžiančius įstatymus bei pateikė savo nuomonę pirmojoje antidiskriminacijos byloje. Tai įrodo jos pasiryžimą dirbti lesbiečių ir gėjų teisių labui. Šio bendradarbiavimo kulminacija galima laikyti didelės apimties lesbiečių ir gėjų teisių tyrimą, kurio dėka Parlamentui buvo pateiktas pasiūlymas dėl Registruotos partnerystės įstatymo.

Sėkmingas bendradarbiavimas vyksta ir su parlamentinės frakcijos „Už žmogaus teises integruotoje Latvijoje“ nariais, kurie parėmė pasiūlymą dėl partnerystės ir pasiūlė lytinę orientaciją įtraukti į Baudžiamojo įstatymo skyrių apie diskriminacijos panaikinimą.

Per pastarąjį dešimtmetį Latvijos sostinėje Rygoje lesbiečių ir gėjų gyvenimas vis intensyvesnis. Šiuo metu čia veikia keli vien tik lesbietėms ir gėjams skirti (arba juos toleruojantys) naktiniai klubai bei barai. Latvijos lesbietės ir gėjai taip pat turi savo interneto tinklalapį.

Juris Ludvigs Lavrikovs

Homoseksualų informacijos centras

Rekomendacijos

(a) Diskriminacijos panaikinimas ir lygių teisių suteikimas nepriklausomai nuo asmens lytinės orientacijos. Šito galima būtų pasiekti papildant dabartinius Baudžiamojo įstatymo ir Darbo įstatymo antidiskriminacinius straipsnius, arba įtraukiant naujus straipsnius, draudžiančius diskriminaciją dėl lytinės orientacijos.

(b) Lygybė prieš įstatymą lytinių nusikaltimų srityje. Heteroseksualo išžaginimas yra išskirtas iš visų kitų lytinės prievartos formų ir už jį yra numatyta griežtesnė bausmė. Nusikaltėlių ir aukų lygybės prieš įstatymą galima pasiekti perfrazuojant arba išplečiant straipsnį dėl išžaginių taip, kad jis būtų nešališkas lyčių atžvilgiu ir apimtų visokio pobūdžio išžaginius.

(c) Lesbiečių ir gėjų partnerysčių teisinis pripažinimas. To būtų galima pasiekti panaikinant tos pačios lyties santuokų uždraudimą arba priimant įstatymą dėl registruotų tos pačios lyties asmenų partnerysčių.

(d) Nacių ir sovietų režimų aukos. Papildyti atitinkamus įstatymus taip, kad jie apimtų represijas patyrusius lesbietes ir gėjus.

(e) Tolerancijos skatinimas. Kovos su homofobija priemonės turi būti įtrauktos į neseniai priimtą valstybinę tolerancijos skatinimo programą, pavadintą Integracijos programa.

¹ M. Blūma, G. Bušujevs: „Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri“, Rīga, „Liesma“, 1965, p. 265; J. Dzenītis, A. Niedre: „Latvijas PRS kriminālkodeksa komentāri“, Rīga, „Avots“, 1982, p. 411; V. Liholaja: „Noziedzīgi nodarījumi pret personu“, Latvijas Universitātes Krimināltiesisko zinātņu katedra, Rīga, 1998, p. 93; V. Liholaja: „Krimināllikuma komentāri. 4. grāmata. Sevišķā daļa“, Rīga, 1999, „Firma AFS“, p. 110.

² 1992 m. spalio mėn. 19 d. Sprendimas Nr. 6: „Dėl teismų praktikos taikant įstatymus, kurie numato baudžiamąją atsakomybę už lytinius nusikaltimus“

³ Baudžiamojo įstatymo 11 straipsnis.

⁴ V. Liholaja: „Noziedzīgi nodarījumi pret personu“, Latvijas Universitātes Krimināltiesisko zinātņu katedra, Rīga, 1998, p. 94.

⁵ 1996 m. birželio mėn. 5 d. įstatymas.

⁶ Agentūra buvo įkurta „kaip nepriklausoma valstybinė institucija, kurios tikslas yra rūpintis, kad Latvijos Respublikoje, sutinkamai su Konstitucija ir Latvijai privalomomis tarptautinėmis žmogaus teisių sutartimis, būtų gerbiamas asmens teisės ir laisvės.“ Agentūra turi teisę tirti skundus, tačiau jos galios jai leidžia tik formuluoti „rekomendacijų pobūdžio nuomones“, 1995 m. gruodžio mėn. 5 d. įstatymas „Dėl Nacionalinės žmogaus teisių agentūros“.

⁷ Baudžiamojo įstatymo 78 straipsnis.

⁸ Baudžiamojo įstatymo 150 straipsnis.

⁹ 1995 metais tokį pasiūlymą pateikė Latvijos asociacija už lytinę lygybę, 1996 metais – Latvijos nacionalinė žmogaus teisių agentūra ir 2000 m. – Parlamento frakcijos „Už žmogaus teises integruotoje Latvijoje“ nariai-parlamentarai.

¹⁰ Baudžiamojo įstatymo 280 straipsnis.

¹¹ 7 straipsnis „Lygių teisių principas“. Jame yra skelbiama: “(1) Visi asmenys turi vienodas teises į darbą, nešališką, saugią ir sveikatai nekenksmingą darbo aplinką ir į teisingą atlygį už darbą

(2) Šio straipsnio 1 paragrafe išdėstytos teisės turi būti garantuojamos be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, amžiaus, religinių, politinių ar kitokių įsitikinimų, etninės ar socialinės kilmės, lytinės orientacijos o taip pat dėl materialinės ar kitokios padėties.”

¹² R. Krauze, Z. Gencs „Latvijas Republikas Civillikuma komentāri“, „Mans Īpašums“, Rīga, 1997, p. 22.

¹³ Zigmunds Gencs „Mantojuma kārtošana“, „Mans Īpašums“, Rīga, p. 62.

¹⁴ 1993 m. balandžio 1 d. įstatymas „Dėl gyvenamojo ploto nuomos“, 9 straipsnis.

¹⁵ 1993 m. balandžio 13 d. Ministrų kabineto sprendimas Nr. 186.

¹⁶ 1995 m. lapkričio 23 d. „Valstybinės pensijos įstatymas“.

¹⁷ 1995 m. lapkričio 2 d. įstatymas „Dėl privalomo socialinio draudimo nuo traumų darbe ir profesinių susirgimų“, 23 straipsnis.

¹⁸ 1999 m. lapkričio mėn. 1 d. duomenys. HIV/AIDS. Informativus biuletens No. 5, 1999. gada novembris, AIDS profilaksės centras, p. 6.

¹⁹ 1992 m. birželio 9 d. įstatymas „Dėl į Latvijos Respubliką įvažiuojančių ir joje gyvenančių užsienio valstybių piliečių bei pilietybės neturinčių asmenų“, 25 straipsnis.

²⁰ 1992 m. liepos 22 d. „Pilietybės įstatymas“, 13 straipsnio 7 dalis.

²¹ 1997 m. liepos 4 d. įstatymas „Dėl prieglobsčio ieškančių ir pabėgėlių Latvijos Respublikoje“.

²² Request by the Immigration and Refugee Board in Canada, April 2000.

²³ 1995 m. balandžio 12 d. įstatymas „Dėl komunistinio ir nacių režimo metu politines represijas patyrusio asmens statuso apibrėžimo“.

²⁴ Baudžiamojo įstatymo 516 straipsnis (1918-1933); Baudžiamojo įstatymo 496 straipsnis (1933-1940).

- ²⁵ Teismo nuosprendžių įgyvendinimo kodekso 45 straipsnis.
- ²⁶ Baudžiamojo įstatymo 22 straipsnis.
- ²⁷ Baudžiamojo įstatymo 303 straipsnis.
- ²⁸ 1994 m. gegužės 3 d. įstatymas „Dėl valstybės tarnybos“, 36 straipsnis.
- ²⁹ 1993 m. gegužės 11 d. įstatymas „Dėl gyventojų pajamų mokesčio“, 13 straipsnis.
- ³⁰ Visuomenės nuomonės apklausa buvo surengta 1990 m. rugsėjo mėnesį rinkos ir socialinių tyrimų centro „Baltic Data House“. Duomenys gauti 1999 m. spalio mėn. iš centro direktorės Brigita Zepa.
- ³¹ „*Vakara Žiņas*“, 1994 m. rugpjūčio mėn.
- ³² „*Vakara Žiņas*“, 1997 m. spalio 30 d.
- ³³ Latvijas iedzīvotāju aptauja „Cilvēktiesības“, 1988, janvāris; Projekts „Ceļā uz pilsonisku sabiedrību“, Latvijas iedzīvotāju aptauja, 1997. gada novembris – 1998. gada janvāris; Tīrgus un sociālo pētījumu centrs „Baltijas Datu nams“.
- ³⁴ Nuo 1999 m. rugsėjo mėn. 27 d. iki spalio mėn. 6 d. rinkos ir socialinių tyrimų centras „Baltic Data House“ atliko kelių etapų kompiuterizuotą telefoninę apklausą, kurioje dalyvavo visus Latvijos regionus atstovaujantys 461 respondentai.
- ³⁵ Jolanta Cihanoviča, Anika Miltuze, Anda Gaitniece-Putanē: „Adolescents’ Myths and Stereotypes about Homosexuality“. Pranešimas buvo perskaitytas Tarptautinės psichologų mokyklos Šveicarijoje 1999 metais surengtame seminare.
- ³⁶ Devynių šeimos organizacijų ir politinių partijų pareiškimas („Reikalaujame moralės!“), *Neatkarīga cīņa*, 1993 m. vasario mėn. 27 d.
- ³⁷ Adriāns Ābeltiņš: „Dzīvie mironi jeb seksuales minoritates“ in *Veselība*, Nr. 10, 1993 m. spalio mėn.
- ³⁸ 10%, Nr. 1, 1998 m. gegužės mėn.
- ³⁹ *SM-Sedonja*, 1997 m. spalio mėn. 21 d.
- ⁴⁰ *Vakara Žiņas*, 1995 m. rugpjūčio mėn. 25 d.
- ⁴¹ *Rīgas Laiks*, Nr. 3, 1996. Latvijos valstybinis radijas, 2000 m. vasario mėn. 24 d.
- ⁴² *Diena*, 2000 m. vasario mėn. 24 d.
- ⁴³ „Human Rights in Latvia in 1999“, Latvijos žmogaus teisių ir etninių studijų centras, 22 psl.
- ⁴⁴ Pagrindinės krikščioniškos religinės konfesijos yra evangelikai liuteronai ir Romos katalikai, kurios vienija maždaug po 500 000 tikinčiųjų, rusų stačiatikiai (maždaug 100 000 tikinčiųjų), sentikiai (apytiksliai 70 000) ir baptistai (7000). Šią informaciją 1996 m. sausio mėn. 16 d. pateikė Latvijos Respublikos Teisingumo ministerija.
- ⁴⁵ 99 Konstitucijos straipsnis. 1995 m. rugsėjo mėn. 7 d. įstatymo „Dėl religinių organizacijų“ 5 straipsnis.
- ⁴⁶ *Solis*, 1994 m. rugsėjo mėn. 23 d.
- ⁴⁷ 1993 m. spalio mėn. taip atsitiko diskotekoje Sadoņņikova iela, 1994 kovo mėn. diskotekoje „Loks“ ir 1995 m. rugpjūčio mėn. – „Meilės vakarėlyje“, kuriame buvo švenčiama neoficiali pirmos lesbiečių partnerystės registracija.
- ⁴⁸ Recital H, Urgency Resolution „On Equal Rights for Gays and Lesbians in the EC“, 17 September 1998; B4-2824 & 0852/.
- ⁴⁹ „*NVO ziņas*“, Nr. 6, 1998 m. lapkritis/gruodis.

Lietuva

1. Teisinė padėtis

Baudžiamoji teisė

Nepriklausoma Lietuva paveldėjo sovietinius įstatymus prieš homoseksualumą ir juos gaubiančius tabu. Nepaisant konstitucinių lygybės ir privatumo garantijų, savanoriški homoseksualūs santykiai vis dar buvo baudžiami net trejus metus po nepriklausomybės paskelbimo. Iki pat 1993 metų vidurio galiojo Baudžiamoji kodekso 122 straipsnio 1 dalis, suformuluota pagal sovietinės teisės normą. Už vyrų lytinius santykius su vyrais buvo baudžiama laisvės atėmimu iki trejų metų.¹

Lietuva paskutinė iš trijų Baltijos valstybių panaikino griežtą baudžiamąją atsakomybę už savanoriškus homoseksualius pilnamečių vyrų santykius. Sodomijos straipsnio dalies atšaukimas 1993 metų birželio 11 dieną buvo priimtas Seime be jokios viešos diskusijos ar konsultacijų su gėjais. Įstatymų leidėjai tyliai pasidavė tarptautinių homoseksualų organizacijų spaudimui ir Europos Tarybos narystės reikalavimams dėl žmogaus teisių apsaugos.

Tačiau 122 straipsnis išliko. Buvo išbraukta tik pirmoji jo dalis. Straipsnis „Vyro lytinis santykiavimas su vyru“ galioja iki šiol ir dėl turinio neatitinkančio pavadinimo visuomenėje kelia abejonių apie savanoriškų vyrų lytinių santykių teisėtumą. Galiojanti antroji straipsnio dalis numato bausmes iki 8 metų kalėjimo tik už vyrų lytinius santykius su vyrais naudojant smurtą ar grasinimus, arba atliktus nepilnamečio atžvilgiu.

Šis straipsnis įteisina diskriminuojantį brandos amžių gėjų santykiams. Jis yra 18 metų. Tad jei pilnametis vaikinys santykiavo su septyniolikos metų vaikinų jų abiejų noru, jis gali būti baudžiamas įkalinimu iki 8 metų. O pilnamečiui vaikinui, kuris santykiavo su septyniolikmete mergina negresia joks baudžiamasis persekiojimas.

Įdomu tai, kad lesbiečių lytiniai santykiai niekada nebuvo minimi Baudžiamajame kodekse.

Gėjus atvirai diskriminuojančią brandos amžiaus ribą Lietuvos teisėje savo

rezoliucijose kritikavo Europos Parlamentas.² Diskriminaciją pripažino ir teisingumo viceministras Gintaras Švedas. Laiške Seimo Europos reikalų komitetui jis pažymi, kad „tokią nuostatą kritikuoja ir Lietuvos teisininkai, teigdami, kad savanoriškas lytinės aistros tenkinimas tarp lytiškai subrendusių vyrų negali būti pripažįstamas nusikaltimu, nes tokiu atveju nepažeidžiamas nei vyro seksualinis apsisprendimas, nei neliečiamumas“.³

2000 metų rugsėjo 26 dieną Seimas patvirtino naują Baudžiamąjį kodeksą, kuriame nebėra šios diskriminuojančios nuostatos. Tačiau naujas kodeksas įsigalios tik 2003 metais arba net vėliau.

Antidiskriminaciniai įstatymai

Naujas Baudžiamasis kodeksas⁴ draudžia diskriminuoti ir kurstyti diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausančius asmenis dėl „seksualinės orientacijos“. Siekdama įtraukti gėjų ir lesbiečių teisių apsaugą į Baudžiamąjį kodeksą Lietuvos gėjų lyga pradėjo lobistinę kampaniją dar 1996 metais, kai buvo paskelbtas pirmasis naujo įstatymo projektas, kuriame nebuvo lytinės (seksualinės) orientacijos sąvokos.

BK 169 straipsnis. *Diskriminavimas dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės*

Tas, kas atliko veiksmus, kuriais siekta žmonių grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų sutrukdyti lygiomis teisėmis su kitais dalyvauti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje, darbo ar kitoje veikloje arba suvaržyti tokios žmonių grupės ar jai priklausančio asmens teises ir laisves, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų.

BK 170 straipsnis. *Kurstymas prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę*

1. Tas, kas viešais pareiškimais žodžiu, raštu ar panaudodamas visuomenės informavimo priemonę tyčiojosi, niekino, skatino neapykantą ar kurstė diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausančių asmenį dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

2. Tas, kas viešai kurstė smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų arba finansavo ar kitaip materialiai rėmė tokią veiklą, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų.
3. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Darbo įstatymai

Lietuvos gėjų lyga siūlo įtraukti aiškų lytinės orientacijos terminą į naujo Darbo kodekso darbo santykių teisinio reguliavimo principus. Įstatymo projekte deklaruojama „darbinių teisių ir pareigų subjektų lygybė nepriklausomai nuo jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, pilietybės ir socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, priklausomybės politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms, aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis“ (2 str. 4 punktas) turi būti papildyta lytinės (seksualinės) orientacijos sąvoka.

Šiam siūlymui pritaria Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Tarnybos vadovės A. Burneikienės laiške Seimo Žmogaus teisių komitetui pažymima, kad Konstitucijos 29 straipsnis nustato, kad žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

„Minėtas straipsnis tiesiogiai lyg ir nekalba apie draudimą diskriminuoti žmogų dėl jo seksualinės orientacijos bei kitų faktorių, kaip, pavyzdžiui, amžiaus ar neigalumo. Manytume, kad seksualinę orientaciją, amžių, neigalumą galima būtų priskirti žmogaus privačiam gyvenimui, kurio neliečiamybę garantuoja Konstitucijos 22 straipsnio 1 dalis. Leidinyje „Teisės problemos“ teisės teoretikas dr. Karolis Jovaiša teigia, kad „privataus gyvenimo neliečiamybė reiškia, kad žmogus gali laisvai tuoktis ir sukurti šeimą, gyventi šeimoje ar nutraukti santuoką, neformaliai bendrauti su draugais, užmegzti bei palaikyti ryšius su kitais žmonėmis, turėdamas galimybę ugdyti ir realizuoti save kaip asmenybę“. Todėl specialiuosiuose įstatymuose būtų tikslinga įtvirtinti nuostatas, padedančias žmonėms realizuoti Konstitucijos garantuojamas teises ir laisves, kas jau, beje, ir yra daroma.“

Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo (Nr. VIII-2063) 3 straipsnyje, reglamentuojančiame darbuotojų saugos ir sveikatos garantijas, nustatyta, kad kiekvienam darbuotojui privalo būti sudarytos saugios ir sveikos darbo sąlygos

nepriklausomai nuo darbuotojų pilietybės, rasės, tautybės, lyties, *seksualinės orientacijos*, amžiaus ir kitų aplinkybių. Šios garantijos taikomos ir valstybės bei savivaldybių tarnautojams.

2000 metų gruodžio 2 dieną Europos Sąjungoje įsigaliojo Tarybos direktyva⁵ sukurianti bendrą vienodų sąlygų taikymo įdarbinant ir darbui sistemą. Šios direktyvos tikslas – sukurti bendrą kovos su diskriminacija dėl religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar lytinės orientacijos įsidarbinant ir dirbant sistemą siekiant valstybėse narėse įgyvendinti vienodų sąlygų taikymo principą.

Atsakydama į Lietuvos gėjų lygos laišką dėl direktyvos įgyvendinimo šalies teisėje, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija paaiškino, kad darbo santykius, susijusius su darbinių teisių ir pareigų įgyvendinimu ir gynyba, reguliuos šiuo metu baigiamas rengti Darbo kodeksas. Pataisytame kodekso projekte nuostata dėl darbinių teisių ir subjektų lygybės nepriklausomai nuo seksualinės orientacijos jau įtraukta. Tačiau bendro pobūdžio diskriminacijos uždraudimas nelaikomas pakankama direktyvos įgyvendinimo priemone.

Pagal naują Darbo kodekso projektą už jo nuostatų vykdymo priežiūrą ir kontrolę bus atsakinga Valstybinė darbo inspekcija ir kitos įstatymais įgaliotos institucijos. Numatoma, kad Kodeksas įsigalios 2002 metais.

O kol kas, pasak teisininkės Laimos Vaičiūnienės, net ir įrodęs teisme, kad iš darbo atleido dėl seksualinės orientacijos, nieko nelaimėsi, nes už tai nei Baudžiamajame, nei Civiliniame kodekse nenumatyta jokia atsakomybė. Net ir administracinė.

Šeimos teisė

Santuoka ir partnerystė

Naujo Civilinio kodekso 3. 12 straipsnis draudžia santuoką tarp tos pačios lyties asmenų. Anot teisingumo viceministrės Rasos Budbergytės, Lietuvos visuomenė nėra pasirengusi priimti vienalyčių santuokų ir artimiausiu metu jų neketinama įteisinti.⁶

Civilinio kodekse yra specialus skyrius, kuriuo pripažįstamas bendras gyvenimas neįregistravus santuokos. Tačiau sugyventiniais laikomi tik skirtingų lyčių partneriai, įregistravę savo partnerystę įstatymų nustatyta tvarka.

Kai įsigalios minėtas Civilinio kodekso skyrius, Lietuvos teisės sistema pripažins kartu gyvenančius nesusituokusius skirtingų lyčių partnerius. O lesbiečių bei gėjų poros pagal įstatymus negali tapti šeima, negali būti laikomi

giminaičiais ar partneriais (sugyventiniais) ir todėl, skirtingai nei heteroseksualistų poros, patiria daug nepatogumų ir diskriminacijos.

Dėl to vis daugiau Lietuvos gėjų ir lesbiečių oficialiai registruoja partnerystę su užsieniečiais ES šalyse ir išvyksta gyventi pas savo partnerius.

Turto teisinis režimas

Civiliniame kodekse yra numatyta, jog sutuoktinių turtas gali būti tvarkomas dviem būdais: pagal įstatymus, arba pagal vedybų sutartį. Jei besiskiriantys partneriai nesugeba taikiai pasidalinti turto, jie gali kreiptis į teismą. Lesbiečių ir gėjų poros savo bendro ar atskiro turto tvarkyti neturi galimybės ir ginčų negali spręsti teisme.

Pareiga remti

Santuokoje gyvenantys partneriai privalo vienas kitą remti ir rūpintis šeimos gerove. Po santuokos nutraukimo pakankamai pajamų negaunantis buvęs sutuoktinis gali prašyti, kad kitas partneris jam padėtų. Tos pačios lyties partneriai tokios teisės prašyti pagalbos neturi.

Įvaikinimas

Įvaikinti gali kiekvienas pilnametis iki 50 metų ir už būsimą išūnį arba įdukrą bent 18 metų vyresnis asmuo. Teoriškai, lesbietės ir gėjai, kaip individualūs asmenys, irgi gali šia galimybe pasinaudoti. Įstatymuose yra numatyta, kad įvaikinimas leidžiamas tik po būsimųjų įvaikintojų gyvenimo sąlygų ir būdo patikrinimo. Labai abejotina, ar socialiniai darbuotojai parašys teigiamą išvadą ir teismas suteiks įvaikinimo teisę, jei žinos, jog asmuo yra homoseksualus. Be to, pagal Civilinį kodeksą, „nesusituokę asmenys to paties vaiko įvaikinti negali“. Tad kartu gyvenančios gėjų ir lesbiečių poros įvaikinimo teisės neturi.

Ginčai dėl bendravimo su vaiku

Jei lesbietė ar gėjus turi vaikų iš savo ankstesnių heteroseksualių ryšių, ji ar jis gali patirti diskriminaciją kilus ginčams dėl bendravimo su jais ir dalyvavimo juos auklėjant. Jei skyrybų metu tėvai negali susitarti dėl vaiko globos, ginčą teismas privalo išspręsti „atsižvelgdamas į vaiko interesus“. Bet kuris iš tėvų taip pat turi teisę lankyti kito tėvo globai patikėtą vaiką. Minimalus bendravimas gali būti teismo nustatomas tik tuomet, jei nuolatinis maksimalus bendravimas kenkia vaiko interesams.

Neseniai nuskambėjo byla, kurioje B. Rudykas bandė apriboti savo buvusios

žmonos D. Rudykienės teises bendrauti su sūnumi, motyvuodamas tuo, kad ji – homoseksuali ir gyvena su žinoma lesbiete.⁷

Paveldėjimo teisė

Civiliniame kodekse yra numatytos dvi paveldėjimo formos: pagal įstatymą ir pagal testamentą. Jei prieš mirdamas asmuo nesurašo testamento, visas turtas turi būti pagal įstatymą padalintas jo sutuoktiniui, giminaičiams ir įvaikiams. Taigi, jei asmuo miršta nepalikęs testamento, jo/jos sutuoktinis jo turtą paveldės bet kokių atveju, tačiau lesbietės ar gėjaus partneris esant panašioms aplinkybėms to padaryti negalės.

Paveldėjimo pagal testamentą (arba bendrąjį sutuoktinių testamentą) būdas suteikia daugiau garantijų, kad asmens turtas bus padalintas pagal jo arba jos norus, tačiau „privalomo paveldėtojo“ sąvoka apriboja testamento laisvę. Privalomi paveldėtojai apima sutuoktinius, tėvus ir vaikus. Šie „privalomieji paveldėtojai“ turi teisę gauti „privalomąją palikimo dalį“, kuri sudaro pusę tos dalies, kuri kiekvienam iš jų tektų paveldint pagal įstatymą. Taigi, jei lesbietė arba gėjus testamentu savo turtą palieka jo (jos) partneriui, tokį dokumentą „privalomieji paveldėtojai“ gali apskusti.

Aprūpinimas būstu

Kalbant apie teises į gyvenamąsias patalpas, reikėtų pabrėžti, kad tik nuomininko šeimos nariai gali turėti tokias pat teises kaip ir nuomininkas.⁸ Mirus nuomininkui pagal įstatymą prašyti perimti nuomos sutartį gali tik nuomininko šeimos nariai. Kaip jau minėta, gėjų ir lesbiečių partneriai net ir turėdami bendrą ūkį su nuomininku, nelaikomi šeimos nariais.

Socialinis draudimas

Teisę gauti našlių pensiją turi tik mirusiojo sutuoktinis.⁹

Taigi, darbo neturinti lesbietė ar gėjus, kurio vienintelis pragyvenimo šaltinis buvo jo partnerio atlyginimas, po partnerio mirties tokios pensijos negalės gauti.

2. Socialinė padėtis

Viešoji nuomonė

Didžioji visuomenės dalis į homoseksualus vis dar žiūri kaip į iškrėpėlius, nevisaverčius žmones ar potencialius nepilnamečių tvirkintojus. Lietuviai tebemašo dvi skirtingas sąvokas: „homoseksualumas“ ir „pedofilija“.

Prieš dešimt metų pagal požiūrį į homoseksualumą lietuviai buvo nepakančiausi Europoje. Jei homoseksualumui niekada nepritariantys rašytų 1 balą, o visiškai pateisinantys – 10, Lietuvos gyventojų požiūris į šį reiškinį būtų 1,4 balo.

Šiuo metu Lietuvos gyventojai homoseksualumui tolerantiškesni (1,9 balo) ir susilygino su Latvija bei Rumunija, bet vis dėlto liko nepakančiausi Europoje.

Prieš dešimtmetį net 87 proc. žmonių nenorėjo gyventi homoseksualų kaimynystėje, o dabar nepageidaujantieji tokios kaimynystės sudaro 68 procentus.¹⁰

Iš „Vilmorus“ atlikto tyrimo paaiškėjo, kad absoliuti dauguma žmonių mano, kad žmogaus teisės Lietuvoje dažniau ar rečiau pažeidžiamos. Tačiau tik 13 iš 1079 respondentų mano, kad reikėtų labiau apsaugoti seksualinių mažumų teises.

Deja, šis negatyvus požiūris vyrauja socialinių institucijų, ypač švietimo ir sveikatos apsaugos, politikoje. Lietuvoje nėra nė vienos savivaldybės, kuri laikytų gėjus ir lesbietes bendruomenės dalimi ir atsižvelgtų į šios socialinės mažumų grupės poreikius.

Didžiosios Britanijos atstovas klausė Lietuvos Prezidento A. Brazausko apie homoseksualų teises dar Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos 1994 metų pavasario sesijoje. A. Brazauskas atsakė, kad homoseksualų problema nėra tokia didelė. Susidurti su kokiomis nors bendrai keliamomis šių žmonių problemomis Prezidentui neteko. Jei jos iškiltų, A. Brazausko teigimu, būtų sprendžiamos remiantis tarptautine praktika.¹¹

Lietuvos Prezidentas Valdas Adamkus Jungtinių Tautų Tūkstantmečio susitikime akcentavo, kad žmogaus teisės turi tapti pamatiniu pasaulio sandaros bloku.¹² Tačiau Lietuvos vadovas nėra pareiškęs savo nuomonės apie seksualinių mažumų žmogaus teises šalyje.

Šalies politikų tolerancija buvo patikrinta spaudai sukėlus skandalą apie Australijos ambasadoriaus homoseksualumą. Šios šalies diplomatinis atstovas Lietuvai S. Brady atvyko į Prezidentūrą įteikti skiriamuosius raštus kartu su savo partneriu P. Stevenu. Po ceremonijos Prezidento atstovė spaudai teigė, kad toks naujojo ambasadoriaus elgesys Lietuvos vadovo nešokiravo.¹³

Tačiau Australijos ambasadorių dėl neslepamos lytinės orientacijos viešai užsipuolė keli Seimo nariai. Jie reikalavo atšaukti ambasadorių, išvadino jį ir jo gyvenimo draugą „iškrypėliais“ ir „pederastais“ televizijos laidoje. Nė vienas

šalies politikas ar pareigūnas net nebandė ginti ižeistos užsienio diplomato garbės ir orumo.

Nepagarbiai viešai kalbėti apie gėjus ir lesbietes nesidrovi ir kultūros veikėjai. S. Gedai šie „iškrypėliai“ kelia „natūralią alergiją“. „Iškrypimus linkęs visuomenės sluoksniš“ poeto pavadintas „dar viena vinimi tautai į karstą“.¹⁴

Net Sveikatos ministerijos žurnale¹⁵ homoseksualai tendencingai apibūdinami kaip „lytiškai sutrikę žmonės, užsiimą pavojinga veikla“. Jų gyvenimo būdas vadinamas „pragaištinga gyvensena“ ir „biologiniu jomarku“, jų „įpročiai medicinos požiūriu tiesiog siaubingi“.

2001 metais išleistas Tarptautinių žodžių žodynas¹⁶ taip pat skleidžia jau seniai paneigtus prietarus apie homoseksualumą. Anot žodyno autorės, jis plinta dėl aplinkos sąlygų, tvirkinimo, mados (!!!), dėl vyrų sambūrių darbo stovyklose ir laivuose. Moterų homoseksualizmas žodyne įvardijamas kaip lytinis nukrypimas. O vyrai homoseksualistai vadinami ir „pederastais“.

Per visą šalies nepriklausomybės laikotarpį išleista tik viena neutraliai ir objektyviai homoseksualumą nagrinėjanti verstinė knyga.¹⁷

2000 m. pabaigoje atliktos jaunimo apklausos metu paaiškėjo, kad 48% jaunimo pritarė homoseksualių žmonių šeimyninių santykių įteisinimui santuokos kontraktų pagrindu. 60% jaunimo nenorėtų gyventi homoseksualių kaimynystėje, 40% neteiktų tam reikšmės.

Pažymėtina, kad būtent jaunimo organizacijos, kurias finansiškai remia Valstybinė jaunimo reikalų taryba, organizavo kampaniją spaudoje, ragindamos uždrausti gėjų organizacijas. Neįvykdžius šio reikalavimo, buvo viešai grasinama imtis „drastiškų priemonių“.¹⁸

Žiniasklaida

Iki šiol žurnalistai išlieka vieninteliais gėjų ir lesbiečių teisių advokatais. Solidžioji spauda skiria pakankamai dėmesio šalies ir užsienio homoseksualių gyvenimui. 1995 metais buvo paskelbti pirmieji išsamūs interviu su atvirais gėjais ir lesbietėmis, skirti pasaulinei homoseksualių išėjimo iš pogrindžio dienai. Po to, kai keletas aktyvistų nukentėjo po jų pasirodymo televizijos laidose, dabar homoseksualumo temą aptariančiose laidose gėjų ir lesbiečių veidai uždengiami.

Regioninėje spaudoje homoseksualumo tema dar lieka tabu. Bulvarinė spauda tiražuoja sensacingus mitus apie „žydriją mafiją“ ir „gėjų klanus“. Interneto svetainėse neribojami homoseksualus įžeidžiantys komentarai.

Vienas bulvarinis laikraštis atliko „priverstinio gėjų viešinimo“ kampaniją, kurią visuomenė pasmerkė. Leidėjams buvo iškeltos bylos dėl privatumo teisių pažeidimo.

Smurtas prieš lesbietes ir gėjus

Lietuvos įstatymuose neapykanta dėl asmens lytinės orientacijos nelaikoma nusikaltimo motyvu. Spauldoje buvo plačiai aprašyta dviejų atvirų lesbiečių byla prieš kaimyną, kuris joms grasino susidoroti ir tyčiodamasis gadino jų turta. Teismas nubaudė pažeidėją tik už turto gadinimą.

Dažnai homoseksualai nedrįsta pranešti apie išpuolius, bijodami atskleisti policijoje savo orientaciją. Chuliganus, kurie tyčiojasi ir priekabiauja, policija tegali nubausti simboline administracine bauda.

Neseniai Vilniaus gyventojas A. Terentjevas viešai apkaltino policininkus naudojus smurtą prieš jį ir kreipėsi į prokuratūrą.¹⁹

Karo tarnyba

Didžiosios Britanijos teisininkai klausė Lietuvos atstovų, ar pagal mūsų šalies įstatymus homoseksualams leidžiama tarnauti kariuomenėje. „Formaliai – taip. Tokių skundų neteko girdėti, tačiau praktikoje gal ir įmanoma, kad vaikas už tai būtų išmestas iš karo tarnybos“, – svarstė teisininkė Elvyra Baltutytė.²⁰

Bažnyčia ir religija

Manoma, kad viena homofobijos priežasčių - griežta Katalikų bažnyčios pozicija šiuo klausimu. Romos popiežius Jonas Paulius II viešai atsiprašė už katalikų moterų bei etninių grupių diskriminaciją praeityje, už karus krikščionybės vardan, už Bažnyčios netolerantiškumą bei smurtą prieš kitas religijas bei amžius trukusį priešišumą žydams. Tačiau homoseksualų atžvilgiu Katalikų bažnyčia tebesilaiko tos pačios pozicijos.

Lietuvos katalikų bažnyčios hierarchai viešai pasmerkė dviejų vyrų simbolines jungtuves Vilniaus arkikatedroje 1997 metais, kurios buvo parodytos per televiziją.

Tiesa, palyginti su ankstesniais dešimtmečiais Romos katalikų bažnyčia šiuo metu vis dėlto atlaidžiau žvelgia į kitos seksualinės orientacijos žmones. Dabar Bažnyčia sako, kad homoseksualūs polinkiai, skirtingai nei veiksmai, nėra nuodėmingi. Anksčiau Vatikanas pasisakė ir prieš Europos Parlamento

rezoliucijas, raginančias leisti gėjams bei lesbietėms registruoti partnerystę ir įvaikinti vaikus.

Santykiai su tarptautinėmis institucijomis

1999 metais Lietuvos delegacija Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje atvirai ignoravo ir neatsakė į Europos Tarybos Žmogaus teisių komiteto pateiktą išsamų klausimyną apie homoseksualių piliečių teisių padėtį.

Naujausioje Europos Komisijos 2001 metų ataskaitoje apie Lietuvos pažangą aiškiai parodyta, kad seksualinių mažumų teisės yra sudėtinė narystės ES reikalavimų dėl žmogaus teisių dalis.

Ataskaitos skyriuje apie žmogaus ir mažumų teises rašoma, kad naujas Baudžiamasis kodeksas, kuris dar negalioja, sulyginis brandos amžių nepriklausomai nuo lytinės orientacijos ir uždraus kitokią diskriminaciją šiuo pagrindu.

Lesbiečių ir gėjų judėjimas

Gėjų ir lesbiečių teisių gynėjų judėjimui šalyje didelės įtakos turėjo 1994 metų Tarptautinės lesbiečių ir gėjų asociacijos Rytų Europos konferencija Palangoje. Vienas iš konferencijos organizatorių buvo *Amsterdamo klubas*, kuris 1995 metais oficialiai tapo Lietuvos gėjų lyga (LGL). Teisingumo ministerija nenorėjo registruoti organizacijos, motyvuodama tuo, kad lietuvių kalboje nėra žodžio „gėjus“, tačiau vėliau kalbos komisija sutiko, kad šis žodis jau tarptautinis.

Spaudos kontrolės valdyba prie Teisingumo ministerijos pirmuosius homoseksualų periodinius leidinius *Naglis* ir *Amsterdamas* nepagrįstai paskelbė „erotiniais ir propaguojančiais smurta“ ir labai apribojo jų platinimą. Toks ribojimas, nepaisant deklaruojamos spaudos laisvės, greitai sužlugdė mažo tiražo leidinius.

Iki šiol LGL išlieka matomiausia ir aktyviausia seksualinių mažumų visuomenine organizacija. Ji buvo atidariusi pirmąjį šalies gėjų ir lesbiečių centrą Vilniuje dar 1995 metais, tačiau jis buvo atviras tik 18 mėnesių. Dėl lėšų trūkumo dabar aktyvistai priversti dirbti savo namuose. Tik užsienio rėmėjų dėka periodiškai leidžiamas informacinis leidinys *LGL žinios*, vyksta seminarai, naujausia informacija pateikiama interneto tinklapyje *www.gay.lt*. Visuomenei šviesti išleisti keli leidiniai apie homoseksualų žmogaus teises. Prasidėjo bendradarbiavimas su kitomis NVO bei valstybės institucijomis. Į LGL pasiūlymus atsižvelgia įstatymų leidėjai. LGL atstovas dalyvavo 2001

---

metų Europos Parlamento viešame klausyme apie lesbiečių ir gėjų teisių padėti šalyse kandidatėse į ES. LGL dalyvauja tarptautiniuose projektuose kartu su kitais Tarptautinės lesbiečių ir gėjų asociacijos nariais.

Gėjų ir lesbiečių subkultūra dar vos pastebima, nors vis daugiau homoseksualų nebenori būti nematomais. Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje savaitgaliais veikia vienas kitas komercinis baras ar klubas gėjams ir lesbietėms, atsiranda ir dingsta interneto svetainės, sporto ir moterų grupės. Neseniai kartu su švedais ir baltarusiais Vilniuje buvo surengtas homoseksualios kultūros forumas.

Eduardas Platovas

Lietuvos gėjų lyga

¹ Rusiškas žodis „muželožestvo“ reiškia „gamtos dėsnų neatitinkantį lytinio potraukio tenkinimą tarp dviejų vyrų analinio kontakto būdu“. Žr. A. Ya. Sukhareva and V. E. Krutskikh (eds) (2000): *Bolshoi Yuridicheskii Slovar* [Great Legal Dictionary], 2nd ed. , Moscow: Infra-M. Redaktooriaus pastaba: taip šis terminas buvo aiškinamas Rusijos ir daugumos kitų tarybinių respublikų, taip pat ir Estijos, teisėje. Baltarusijos ir Lietuvos Tarybų Socialistinių Respublikų teisėje žodis „muželožestvo“ taip pat reiškė ir oralinius lytinius santykius tarp vyrų (taip pat žr. skyrių apie Estiją).

² COM (2000) 707 – C5-0607/2000 – 1997/2178 (COS).

³ Lietuvos rytas, 1998 m. rugsėjo 24 d.

⁴ Patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968.

⁵ Tarybos direktyva 2000/78/EB.

⁶ Lietuvos rytas, 1999 rugpjūčio 4.

⁷ Lietuvos žinios, 2000 balandžio 10.

⁸ Civilinio kodekso 6. 588 straipsnis.

⁹ Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 33 straipsnis.

¹⁰ Europos vertybių tyrimo grupės duomenys. Lietuvos rytas, 2000 lapkričio 18.

¹¹ Lietuvos rytas, 1994 balandžio 15.

¹² Lietuvos rytas, 2000 rugsėjo 8.

¹³ Respublika, 1999 balandžio 8.

¹⁴ Lietuvos aidas, 1995 birželio 24.

¹⁵ Sveikata, 1998/3.

¹⁶ Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. - V., 2001.

¹⁷ Mondimore F. Homoseksualizmo prigimties istorija. – V., 2000.

¹⁸ Lietuvos rytas, 2000 birželio 6 ir 7.

¹⁹ Ekstra, 2001 spalio 29.

²⁰ Lietuvos rytas, 2000 sausio 28.

Europos Sąjunga – naujas gėjų ir lesbiečių teisių šaltinis?

Šiuo metu Europos Sąjungos plėtra - vienas sudėtingiausių Europos uždavinių. 1999 m. Helsinkio Europos viršūnių tarybai priėmus sprendimą išplėsti valstybių, su kuriomis deramasi dėl narystės, sąrašą iki dvylikos, šiam uždaviniui buvo suteiktas dar didesnis prioritetas.¹ Be to, tai, jog Turkija buvo oficialiai pripažinta valstybe-kandidate, rodo būsimos Sąjungos užmojus geografinė, socialinė, ekonomine ir politinė prasmėmis.² Šiame skyriuje aptarsime, kokią įtaką plėtros procesas gali padaryti ES narėmis pretenduojančiose tapti valstybėse gyvenantiems lesbietėms ir gėjams. Tiksliau sakant, bus kalbama apie tai, kokius išipareigojimus ir pareigas naujai prisijungiančios valstybės turės prisiimti seksualinių mažumų teisių srityje.

Šiuos išipareigojimus galima suskirstyti į dvi pagrindines kategorijas. Visų pirma, tai būtų tie jau priimti ES dokumentai, kurie suteikia apsaugą nuo diskriminacijos dėl lytinės orientacijos ir kuriuos visos naujos valstybės narės turės įgyvendinti. Antra, valstybėms kandidatėms yra keliami papildomi reikalavimai dėl bendros situacijos žmogaus teisių srityje. Tačiau, prieš pereinant prie kitų klausimų, šiame skyriuje skaitytojas bus trumpai supažindinamas su tuo, kaip lytinės orientacijos klausimai yra traktuojami dabartinėje ES teisėje.

1. ES ir diskriminacija dėl lytinės orientacijos: kur mes esame?

Nors debatai Europos Sąjungoje dėl lesbiečių ir gėjų teisių prasidėjo jau pačioje devintojo dešimtmečio pradžioje,³ šio klausimo svarba ES iki

paskelbiant 1994 m. Roth ataskaitą nebuvo plačiau aptarta.⁴ Šioje ataskaitoje pirmą kartą buvo smulkiai išanalizuotos pačios įvairiausios diskriminacijos formos, su kuriomis lesbietės ir gėjai susiduria Europos Sąjungoje. Remdamasis šia ataskaita, Parlamentas pakvietė valstybes nares kartu parengti Rekomendaciją dėl visų formų diskriminacijos dėl lytinės orientacijos uždraudimo.⁵ Po šio pranešimo tokios grupės kaip *ILGA-Europe* ir *Egalité*⁶ ėmėsi kampanijos tam, kad steigimo sutartyse būtų įtvirtintos konkrečios ES galios priimti teisės aktus dėl visų diskriminacijos formų, įskaitant ir diskriminaciją dėl lytinės orientacijos, panaikinimo. Ši kampanija sutapo su panašiomis kitų prieš rasizmą, diskriminaciją dėl negalios ir diskriminaciją dėl amžiaus kovojančių grupių iniciatyvomis.⁷ Tokiu būdu atsirado nauja EB steigimo sutarties nuostata, 13 straipsnis, kuriame sakoma:

„Nepažeisdama kitų šios Sutarties nuostatų ir neviršydama Bendrijai jos suteiktų įgaliojimų, Taryba, vienbalsiai pritardama Komisijos pasiūlymui ir pasitarusi su Europos Parlamentu, gali imtis atitinkamų veiksmų kovoti su diskriminacija dėl lyties, rasinės arba etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus arba seksualinės orientacijos.“

Ši nuostata galutinai įsigaliojo 1999 m. gegužės mėn. 1 d. Reikšminga tai, jog per laikotarpį nuo susitarimo dėl pataisų pasirašymo iki tol, kol jos buvo visų penkiolikos valstybių narių pilnai ratifikuotos, įvyko du įvykiai, kurie parodė ES teisės reformų būtinybę.

Iš pradžių byloje *Grant prieš South-West Trains*⁸ Europos Teisingumo teismas nusprendė, kad pagal galiojančius ES įstatymus dėl lyčių lygybės diskriminacija dėl lytinės orientacijos nėra draudžiama.⁹ „South-West Trains“ bendrovė teikdavo kelionės lengvatas tam tikriems darbuotojų giminaičiams, įskaitant vedusius bei nevedusius priešingos lyties partnerius, kurių vertė sudarydavo maždaug 1500 eurų per metus. Tačiau kai 1995 m. sausio mėn. Lisa Grant pabandė prašyti tokių pat kelionės lengvatų savo partnerei, jai buvo atsakyta. Nors kelionės lengvatomis galėjo naudotis nevedę priešingos lyties partneriai, jos nebuvo suteikiamos nevedusiems tos pačios lyties partneriams. Teismas nustatė, kad tol, kol su homoseksualios orientacijos vyrais ir moterimis yra elgiamasi vienodai (nepriklausomai nuo to, kiek tas elgesys būtų negatyvus), tai negali būti laikoma diskriminacija dėl lyties. Be to, Teismas nustatė, kad pagal dabartines Bendrijos teisės nuostatas, pastovūs santykiai tarp dviejų tos pačios lyties asmenų nėra laikomi lygiaverčiais dviejų skirtingų lyčių asmenų santuokai arba pastoviems nevedybiniams ryšiams.¹⁰

Vėliau, *D prieš Tarybą* byloje¹¹, vienas švedas apskundė ES Tarybos (jo darbdavio) sprendimą jo partneriui nesuteikti lengvatų. ES Pirmosios instancijos teismas atmetė visus jo pareiškime išdėstytus argumentus ir iš esmės rėmėsi *Grant* byloje priimtu sprendimu. Todėl jis priėjo išvados, kad šiuo atveju pagrindinės žmogaus teisės nebuvo pažeidžiamos, nes nėra reikalaujama, jog tos pačios lyties partnerystėms būtų taikomas lygių galimybių su vedusiomis poromis principas.¹² Dėl *D prieš Tarybą* bylos šiuo metu yra paduotas apeliacinis skundas Teisingumo teismui,¹³ tačiau atrodo, jog prieš pakeisdamas savo nuostatą, Teismas turės peržiūrėti savo sprendimą *Grant* byloje.

Grant ir *D* bylų baigtys dar kartą pademonstravo bent jau tai, jog yra būtina imtis neatidėliotinų veiksmų, stiprinant lesbiečių ir gėjų teisių apsaugą ES įstatymais. EB sutarties 13 straipsnis yra svarbus tuo, jog jis sukūrė būtiną teisinį pagrindą, kuriuo remiantis galima rengti naujų įstatymų projektus. Tuo tikslu 1999 m. lapkričio mėn. 25 d. Europos Komisija pateikė savo pasiūlymus dėl naujų ES diskriminacijos panaikinimo įstatymų. Komisija pasiūlė dvi kovos su diskriminacija direktyvas, kurios abi buvo priimtose 2000-aisiais metais.

Visų pirma, 2000 m. liepos mėn. Taryba priėmė direktyvą, kuria buvo uždrausta diskriminacija dėl rasinės ar tautinės kilmės pačiose įvairiausiose srityse, taip pat ir darbo, švietimo, socialinės apsaugos, sveikatos apsaugos ir galimybės naudotis prekėmis ir paslaugomis (įskaitant būstą), srityse.¹⁴ Šią direktyvą papildė 2000 m. gruodžio mėn. priimta lygių galimybių darbo srityje bendrų pagrindų direktyva. Joje buvo draudžiama diskriminacija darbo vietose dėl religijos ar įsitikinimų, amžiaus, negalios arba lytinės orientacijos.¹⁵

Be to Taryba priėmė „Sprendimą dėl Bendrijos kovos su diskriminacija veiksmų programos 2001-2006 metams“.¹⁶ Ja yra siekiama su diskriminacija dėl rasinės ar etninės kilmės, religijos arba įsitikinimų, amžiaus, negalios ar lytinės orientacijos kovoti ne įstatymais, bet kitais keliais. Bus finansuojama geresnį su diskriminacija susijusių klausimų supratimą skatinanti veikla, sudaromos sąlygos keistis informacija ir patyrimu bei skleisti kovos su diskriminacija vertybes ir patyrimą“.¹⁷ Svarbu tai, jog Sprendimo 9 straipsnyje yra nurodoma, jog šioje veikloje galės dalyvauti ir valstybės kandidatės. Programai 2001-2006 metams yra skiriamas 98, 4 milijonų eurų biudžetas.

Pagrindų direktyvos, kaip naujo teisinės apsaugos nuo diskriminacijos dėl lytinės orientacijos dokumento svarba yra pati betarpiškiausia. Joje yra draudžiama diskriminuoti dėl lytinės orientacijos visose su darbo santykiais susijusiose sferose, įskaitant ir profesinį mokymą bei veiklą profesinėse

sajungose bei kitose profesinėse asociacijose.¹⁸ Tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija yra draudžiama ir į neteisėtos diskriminacijos sąvoką yra įtrauktas taip pat ir priekabiavimas.¹⁹ Yra draudžiamas skundą padavusio asmens persekiojimas.²⁰ Sankcijos už bet kokią diskriminacijos veiksmą turi būti „efektyvios, proporcingos ir atgrasančios“.²¹ Be to bet kuri su tuo susijusi organizacija gali, kurio nors ieškovo vardu, su jo arba jos sutikimu, pateikti skundą teismui dėl direktyvoje nurodytų išpareigojimų įgyvendinimo.²² Direktyva įpareigoja ne tik dabartines valstybes nares bet ir visas būsimas nares po jų įstojimo.

Po šios Europos Sąjungos pozicijos diskriminacijos dėl lytinės orientacijos atžvilgiu apžvalgos galima pereiti prie plėtos . Iš pradžių aptarsime plėtos mechanizmą.

2. Plėtos procesas

Turint omenyje šio sprendimo svarbą, stebina tai, jog ES teisės aktuose reikalavimai dėl įstojimo yra taip netiksliai suformuluoti. Iki 1999 metų Amsterdamo sutartimi padarytų pakeitimų ES sutartyje paprasčiausiai buvo nurodyta, jog „priėmimo sąlygos ir sutarčių, kuriomis grindžiama Sąjunga, pakeitimai, reikalingi tokiam priėmimui, išdėstomi valstybių narių ir paraišką pateikusių valstybės susitarime“.²³ Norint tiksliau suformuluoti narystės ES siekiančioms Vidurio ir Rytų Europos šalims taikomus reikalavimus, Viršūnių Tarybos susitikime Kopenhagoje 1993 metais buvo sutarta parengti detalesnį stojimo kriterijų sąrašą. Jame buvo nurodyta, kad valstybė kandidatė gali būti priimta į Sąjungą tik su sąlyga, jei:

- joje stabiliai dirba demokratija, teisėtumą, žmogaus teises ir pagarbą mažumoms bei jų apsaugą garantuojančios institucijos;

- joje yra susiformavusi pilnai funkcionuojanti rinkos ekonomika, o taip pat ji sugebėtų atsilaikyti konkurenciniam spaudimui ir rinkos jėgoms Sąjungos viduje;

- ji sugebėtų priimti narystės išpareigojimus, įskaitant politinės, ekonominės ir pinigų sąjungos tikslų siekimą“.²⁴

Be to, valstybė kandidatė taip pat turi būti per savo administracinių struktūrų reformas sukūrusi sąlygas integracijai, kad atitinkamos administracinės ir teismo struktūros sugebėtų efektyviai diegti į nacionalinę teisę perkeltus Europos Bendrijos įstatymus.²⁵ 1999 m. Amsterdamo sutartyje Kopenhagos susitikime nustatyti kriterijai buvo plėtojami toliau, papildant

atitinkamas sutarčių nuostatas. Todėl naujoje 49 straipsnio redakcijoje yra numatoma, kad:

Kiekviena Europos valstybė, gerbianti 6 straipsnio 1 dalyje nurodytus principus, gali pareikšti norą tapti Sąjungos nare. Savo paraišką ji pateikia Tarybai, kuri, pasikonsultavusi su Komisija ir gavusi absoliučia Europos Parlamento narių balsų dauguma patvirtintą pritarimą, sprendžia vieningai.

Priėmimo sąlygų ir sutarčių, kuriomis grindžiama Sąjunga, pakeitimai, reikalingi tokiam priėmimui, nustatomi valstybių narių ir paraišką pateikusios valstybės susitarimu. Šis susitarimas pateikiamas visoms susitariančioms valstybėms ratifikuoti pagal jų atitinkamas konstitucines normas.

Pati svarbiausia šio papildymo naujovė yra užuomina į EB sutarties 6 straipsnio 1 dalį. Joje yra sakoma, kad „Sąjunga yra grindžiama laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei teisinės valstybės principais, t. y. principais, kurie yra bendri valstybėms narėms“. Todėl EB sutarties 49 straipsnis reikalauja, kad bet kuri prisijungianti valstybė gerbtų žmogaus teises.

Stojimo procedūros

Bet kokie sprendimai dėl naujų narių priėmimo turi būti tvirtinami įvairiose institucijose. Tarp kita ko, 49 straipsnyje yra reikalaujama, kad:

- a. tokį sprendimą savo vieningai priimtu sprendimu patvirtintų Ministrų Taryba;
- b. jam absoliučia balsų dauguma pritartų Europos Parlamentas;
- c. jį ratifikuotų kiekviena iš dabartinių valstybių narių (ir pati narystės siekianti valstybė).

Taigi, norint patvirtinti kurios nors naujos valstybės įstojimą, reikia mažų mažiausiai aštuoniolikos atskirų sprendimų. Kalbant apie išpareigojimų dėl žmogaus teisių įgyvendinimą, Europos Parlamentas jau seniai remia žmogaus teises, įskaitant ir lesbiečių ir gėjų teises. 1998 m. rugšėjo mėn. Parlamentas pareiškė, kad jis nepritaris šaliai, kurios įstatymai ir politika pažeidžia lesbiečių ir gėjų teises, narystei Europos Sąjungoje.²⁶ 1999 m. birželio mėn. išrinktas penktasis Parlamentas irgi patvirtino, kad laikysis tokio požiūrio.²⁷

Stojimo į ES sąlygas ir tvarką mes jau aptarėme, todėl dabar pabandykime išsiaiškinti, kaip tai siejasi su antidiskriminacine teise. Yra du pagrindiniai

klausimai. Visų pirma, bet kuri narystės ES siekianti valstybė turi į savo teisinę sistemą perkelti ES teisės nuostatas. Šis teisės aktų rinkinys paprastai yra vadinamas *acquis communautaire*. Tokiu būdu tais atvejais, kai ES teisė jau reikalauja laikytis antidiskriminacinių reikalavimų, valstybių kandidačių vidaus įstatymai turi būti suderinti su šiais įsipareigojimais. Be to, kiekviena narystės siekianti šalis turi įsipareigoti gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves, įskaitant ir mažumų apsaugos teises. Kaip matysime vėliau, nei Kopenhagoje suformuluotuose kriterijuose, nei ES steigimo sutartyje nėra bandoma apibrėžti, ką reiškia sąvoka „žmogaus teisės“, arba kurios „mažumos“ turi teisę į apsaugą. Nepaisant to, dabar jau galima argumentuotai teigti, kad į šį reikalavimą turi būti įtraukti ir su lytine orientacija susiję klausimai. Likusioji šio skyriaus dalis yra skirta išsamesniam šių dviejų reikalavimų aptarimui. Pradėsime nuo *acquis communautaire*.

3. *Acquis communautaire* nuostatos diskriminacijos dėl lytinės orientacijos srityje

Tai, jog iki 1999 metų ES veiksams kovojant su diskriminacija dėl lytinės orientacijos nebuvo tvirto teisinio pagrindo, labai trukdė plėtoti veiksmingesnes šios srities politines kryptis ir tai atsispindi pačiame *acquis*. Vis dėl to buvo priimta daugybė privalomų ir neprivalomų dokumentų, kuriuose šie klausimai yra tiesiogiai ar netiesiogiai sprendžiami.

Teisiškai įpareigojantys dokumentai

Pagrindiniu teisiškai įpareigojančiu dokumentu yra 2000 metų gruodžio mėnesį priimta Pagrindų direktyva, kuri jau buvo išsamiau aptarta. Įdomu tai, kad kai kurios narystės ES siekiančios šalys (Rumunija bei Čekijos Respublika) jau patvirtino priemones, kurios galėtų būti laikomos šios direktyvos perkėlimu į nacionalinę teisės sistemą. Nors yra sveikintinos bet kokios diskriminacijos dėl lytinės orientacijos srityje pateiktos iniciatyvos, reikia pažymėti, jog Pagrindų direktyva yra ypatinga tuo, jog joje yra numatomi gana konkretūs įsipareigojimai. Pagal šią direktyvą bendro pobūdžio diskriminacijos uždraudimas nėra laikomas pakankama įgyvendinimo priemone. Priešingai, iš valstybių bus reikalaujama, kad jos galėtų įrodyti, jog ėmėsi tinkamų veiksmų, sprendžiant tokius sudėtingus klausimus kaip priekabiavimas, netiesioginė diskriminacija bei darbas religinėse organizacijose. Turint omenyje tai, jog pati direktyva valstybes *įpareigoja* plėtoti dialogą su atitinkamomis nevyriausybinėmis organizacijomis,²⁸ reikia manyti, kad valstybės privalo, prieš

priimant ją įgyvendinančius teisinius aktus, yra konsultuotis su lesbietes, gėjus ir biseksualus atstovaujančiomis nacionalinėmis grupėmis.

Apie diskriminaciją dėl lytinės orientacijos nėra tiesiogiai užsimenama nei vienoje kitoje teisiškai įpareigojančioje priemonėje. Tačiau yra keli teisės aktai, kurie gali būti netiesiogiai naudingi lesbietėms ir gėjams. Pavyzdžiui, tėvystės atostogų direktyva 96/34/EC²⁹ numato teisę po vaiko gimimo arba įvaikinimo išieiti trijų mėnesių apmokamų atostogų, o vaikui susirgus arba įvykus nelaimingam atsitikimui, kai darbuotojas būtinai privalo būti šalia vaiko, teisę gauti atostogas dėl šeimyninių aplinkybių (compassionate leave). Čia iškyla svarbus klausimas: ar ši direktyva bus taip pat taikoma ir lesbiečių bei gėjų partneriams. Pavyzdžiui, ar galės atostogas dėl šeimyninių aplinkybių gauti tos pačios lyties partneriai, ir ar po vaiko gimimo ar įvaikinimo tėvystės atostogos bus suteikiamos kitam tos pačios lyties partneriui? Svarbu, kad Komisija į Tarybos susirinkimo, kuriame buvo priimta ši direktyva, protokolą įtraukė pareiškimą, jog „direktyva turi būti įgyvendinama be jokios diskriminacijos dėl rasės, lyties, *lytinės orientacijos*, odos spalvos, religinės priklausomybės ar nacionalinės kilmės“³⁰.

Kitas lesbietėms ir gėjams palankaus dokumento pavyzdys yra direktyva „Dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo“³¹, kuri garantuoja specialią su asmens intymiu gyvenimu susijusių duomenų apsaugą (8 straipsnis). Nėra jokios abejonės, jog ši nuostata privačioms organizacijoms, taip pat ir darbdaviams, neleidžia kaupti slaptų bylų apie lytinę orientaciją.³²

Teisiškai neįpareigojantys dokumentai

Prie teisiškai neįpareigojančių dokumentų yra priskirtinos, pavyzdžiui, rekomendacijos, rezolucijos ir nuomonės. Nors teismo keliu jų įgyvendinti negalima, tačiau Teisingumo teismas pripažino, jog jos visvien turi būti laikomos teisinėmis priemonėmis ir gali turėti teisinių pasekmių.³³ Be to, yra kai kurių ženklų, jog neprivalomos priemonės yra laikomos *acquis communautaire* dalimi.³⁴ Lesbietėms ir gėjams pačiu svarbiausiu neprivalomu dokumentu yra neseniai priimta ES pagrindinių žmogaus teisių chartija.

Europos Sąjungoje niekad nebuvo susisteminto pagrindinių žmogaus teisių rinkinio. Todėl Teisingumo teismas iki šiol turėjo remtis iš valstybių narių konstitucijų ir kitų tarptautinių žmogaus teisių dokumentų išplaukiančiais bendraisiais principais.³⁵ 1999 m. birželio mėnesį Europos Viršūnių taryba nutarė šią spragą užpildyti ir įkūrė iš valstybių narių parlamentarų bei Europos

Parlamento narių sudarytą grupę, kuri turėjo parengti Europos Sąjungos pripažįstamų pagrindinių žmogaus teisių sąrašą. Ši chartija buvo paskelbta 2000 metų gruodžio mėnesį Nicos Europos Viršūnių tarybos susitikime.³⁶ Tačiau jos teisinio statuso klausimo svarstymas buvo atidėtas vėlesniam laikui ir prie jo bus sugrįžta 2004 metų tarpvyriausybiniėje konferencijoje, kurioje bus peržiūrimos Europos Sąjungos steigimo sutartys.³⁷

Šiuo metu chartija turi neprivalomo dokumento statusą. Nicos viršūnių susitikimui pirmininkaujanti valstybė savo išvadose sveikina tokios chartijos atsiradimą ir pastebi, jog ji apjungia pilietines, politines, ekonomines, socialines ir visuomenines teises, kurios iki šiol buvo išsklaidytos daugelyje tarptautinių, Europos ir nacionalinių dokumentų.³⁸ Atrodo, jog labai panašu, kad ateityje interpretuodamas ES teisės aktuose numatytas pagrindines žmogaus teises Teisingumo teismas atsižvelgs į chartijos tekstą. Todėl, nors Chartija dar nėra įpareigojanti, jos teisinis poveikis iš esmės yra labai panašus į tą, kuriuo pasižymi privalomi dokumentai.

Daugybė Chartijoje numatytų teisių yra aktualios lesbietėms ir gėjams, pavyzdžiui - teisė į tai, kad būtų gerbiamas privatus ir šeimyninis gyvenimas.³⁹ Tačiau pati svarbiausia nuostata yra teisė į nediskriminavimą, kurioje diskriminacija dėl lytinės orientacijos yra aiškiai nurodyta kaip viena iš draudžiamų diskriminavimo formų.⁴⁰ Chartija neišplečia Europos Sąjungos galių, todėl šia teise į nediskriminavimą galima naudotis *neperžengiant* dabartinės ir būsimos ES teisės ribų. Pavyzdžiui, Lenkijoje gyvenanti lesbietė negalėtų remdamasi Chartija reikalauti, kad Lenkijoje tos pačios lyties poroms būtų priimti registruotos partnerystės įstatymai. Tačiau jei jos partneriui gimtų vaikas ir jai nebūtų suteiktos tėvystės atostogos, tokį sprendimą ji galėtų užginčyti remdamasi tuo, jog ši teisė yra numatyta ES įstatymuose ir turi būti suteikiama nepriklausomai nuo lytinės orientacijos.

Kitas teisiškai įpareigojančių lesbiečių ir gėjų teisių šaltinis yra Europos Parlamento rezoliucijos. Parlamentas nuolat, dažniausiai savo metinėje ataskaitoje apie žmogaus teisių padėtį ES, reikalauja, jog lygios galimybės įvairiausiose srityse būtų suteikiamos nepriklausomai nuo lytinės orientacijos. Parlamento pasiryžimą ginti lesbiečių ir gėjų teises liudija ir jo 2000 m. kovo mėn. 16 d. rezoliucija „Dėl žmogaus teisių Europos Sąjungoje“. Joje yra kreipiamasi į valstybes nares, kad šios priimtų registruotas tos pačios lyties asmenų partnerystes pripažįstančius įstatymus ir joms suteiktų tas pačias teises bei prievoles, kurios egzistuoja registruotos vyro ir moters partnerystės atžvilgiu.⁴¹

Negalima neįvertinti ir neįpareigojančių teisinių normų *paskatinamojo* poveikio. Norėdamos įrodyti savo pasiruošimą būti Sąjungos narėmis, valstybės kandidatės gali stengtis sudaryti šalių, entuziastingai įgyvendinančių netgi neįpareigojančius ES dokumentus, įvaizdį. Pavyzdžiui, savo sprendime dėl mirties bausmės teisėtumo Lietuvos Konstitucinis teismas užsimena apie tai, jog Europos Parlamentas pasisako prieš mirties bausmę ir Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentų analizė rodo, kad mirties bausmės panaikinimas Europoje tampa „privaloma norma“.⁴² Tai rodo, jog netgi neįpareigojantys ES teisiniai dokumentai slepia savyje daug galimybių.

4. Žmogaus teisės ir diskriminacija dėl lytinės orientacijos

Kita aktuali išankstinė įstojimo sąlyga yra pagarba žmogaus teisėms, įskaitant ir mažumų apsaugą. Pagrindinis sunkumas yra nustatyti, kas sudaro žmogaus teises. Juo labiau, kad ES steigimo sutartyse niekur nėra nei vieno jų apibrėžimo. Labiausiai su šiuo klausimu susijusi yra ES sutarties 6 skyriaus 2 dalis, kurioje yra numatoma:

Sąjunga gerbia pagrindines teises, kurias užtikrina 1950 m. lapkričio 4 d. Romoje pasirašyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kurios pagal valstybėms narėms bendras konstitucines tradicijas yra laikomos bendrais Bendrijos teisės principais.

Reikšmė, kuri žmogaus teisėms yra suteikiama Europos žmogaus teisių konvencijoje (EŽTK) taip pat atspindi ir Teisingumo teismo precedentinėje teisėje. Pavyzdžiui, *Grant* byloje, kai teismas bandė nustatyti, ar egzistuoja pagrindinė teisė į lygias galimybes tos pačios lyties poroms, jo pagrindiniu atramos tašku buvo galiojanti Konvencijos precedentinė teisė šeimos apibrėžimo srityje.⁴³ Konvencija yra ypač svarbus žmogaus teisių dokumentas ES plėtros kontekste. Šią konvenciją yra pasirašę tiek visos valstybės kandidatės, tiek dabartinės ES valstybės. Todėl reikalavimas, kad naujosios ES valstybės narės gerbtų konvencijoje išdėstytas žmogaus teises yra ne daugiau kaip reikalavimas laikytis išipareigojimų, kuriuos valstybės kandidatės jau yra prisiėmusios prieš Europos Tarybą.

Lytinė orientacija ir Europos žmogaus teisių konvencija (EŽTK)

Nė vienoje iš Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatų nėra kalbama apie lytinę orientaciją. Nežiūrint į tai, ji kuo toliau, tuo labiau pasitarnauja ginant lesbiečių ir gėjų teises. Galimybė konvenciją pritaikyti šioje srityje pirmą kartą buvo pasinaudota tada, kai kelete bylų iš eilės Europos Žmogaus teisių teismas nustatė, jog visiškas savanoriško lytinio santykiavimo tarp dviejų suaugusių vyrų privačioje aplinkoje uždraudimas prieštarauja EŽTK 8 straipsniui, kuris numato teisę į tai, jog būtų gerbiamas kiekvieno žmogaus asmeninis gyvenimas.⁴⁴ Dar vienas žingsnis šios precedentinės teisės srityje buvo žengtas 1997 metais, kai Europos Žmogaus Teisių Komisija nustatė, jog tai, kad lytinės brandos amžius homoseksualiems santykiams yra aukštesnis nei heteroseksualiems santykiams, yra EŽTK 14 straipsnyje numatyta teisė į privatų gyvenimą pažeidžianti diskriminacija.⁴⁵

Nors aukščiau paminėti sprendimai turėjo lemiamos reikšmės, tačiau EŽTK galimybės lesbiečių ir gėjų atžvilgiu pilnai atsiskleidė tik vėliausiose precedentinės teisės bylose. Byloje *Lustig-Prean ir kt. prieš JK*,⁴⁶ Žmogaus teisių teismas turėjo išnagrinėti, ar JK draudimas homoseksualams tarnauti armijoje yra teisėtas. Žmogaus teisių teismas nustatė, kad draudimas homoseksualams tarnauti armijoje pažeidžia EŽTK 8 straipsnį. Tarp kita ko, teismas atmetė JK argumentą, jog lesbiečių ir gėjų buvimas armijoje sukels negatyvią kitų kariškių reakciją:

... tiek, kiek šis negatyvus požiūris kyla iš išankstinio tam tikros heteroseksualiosios visuomenės dalies nusistatymo prieš homoseksualią mažumą, jis pats savaime, taip pat kaip ir negatyvus požiūris į kitos rasės, kilmės ar spalvos asmenis, teismo negali būti laikomas pakankamu pagrindu apriboti aukščiau išdėstytas kandidato teises.⁴⁷

Tai, jog teismas tiesiogiai palygino ir susiejo diskriminaciją dėl lytinės orientacijos su kitomis diskriminacijos formomis, reiškia, jog jis priėjo išvados, kad iš homofobijos kylanti diskriminacija yra taip pat neleistina, ir tai yra sveikintinas požymis. Be to, teismas nurodė, jog ateityje precedentinė teisė turi būti toliau plėtojama:

... teismas negali neatsižvelgti į plačiai paplitusius ir nuolat besikeičiančius požiūrius bei su tuo susijusius pakeitimus šios srities susitariančių valstybių vidaus įstatymuose.⁴⁸

Iš tikrųjų, po sprendimo *Lustig-Prean* byloje tepraėjus tik trimis mėnesiams, teismas priėmė kitą „naujas gaires nužymintį“ sprendimą *Salgueiro da Silva Mouta prieš Portugaliją* byloje.⁴⁹ Byla buvo susijusi su tuo, jog vaiką buvo atsisakyta perduoti tėvo globon, motyvuojant tėvo homoseksualumu. Be to, Portugalijos Apeliacinis teismas šį sprendimą aiškiai siejo su tuo, jog tėvas gyveno su kitu vyru.⁵⁰ Teismas nustatė, kad tuo buvo kėsিনamasi į EŽTK 8 straipsnyje numatytą tėvo teisę į šeimyninį gyvenimą, bei pažeidžiamas EŽTK 14 straipsnis lytinės orientacijos atžvilgiu.⁵¹ Be galo svarbu yra tai, jog teismas patvirtino, jog EŽTK 14 straipsnis dėl nediskriminavimo turi būti aiškinamas taip, tarsi jame netiesiogiai būtų minima ir lytinė orientacija.⁵²

Žmogaus teisės ir ES plėtra

Besiplėtojančios konvencijos precedento teisė palengva išsklaido bet kokias abejones dėl to, ar tarptautinai žmogaus teisių įstatymai apima ir lesbiečių bei gėjų teises. Turint omenyje tai, jog ES sutarties 6 straipsnio 2 dalyje yra numatyta, kad Sąjungoje turi būti gerbiamos EŽTK teisės normos, dabar atsirado tvirtas pagrindas reikalauti, kad valstybės kandidatės įrodytų, jog lytinių mažumų teisinė padėtis jose *bent* neprieštarauja Žmogaus teisių teismo precedentinei teisei. Tiksliau sakant, nekelia jokių abejonių tai, kad bet kokia baudžiamuosiuose įstatymuose numatyta diskriminacija dėl lytinės orientacijos greičiausiai neatitiks 8 straipsnio nuostatos dėl teisės į asmeninio gyvenimo pagarbą.⁵³

Iki tam tikros ribos Komisija savo nuolatiniuose valstybių kandidačių įvertinimuose tai jau yra pripažinusi. Pavyzdžiui, 1997 metais Komisijos nuomonėje apie Rumuniją buvo pastebėta, jog homoseksualūs asmenys tampa piktnaudžiavimo įstatymu aukomis dėl termino „viešas skandalas“, kuris sutinkamai su Baudžiamojo kodekso 200 straipsniu yra taikomas homoseksualiems lytiniams aktams, neapibrėžtumo.⁵⁴ Be to, savo 1999-ųjų metų ataskaitoje apie Rumuniją Komisija nurodė, jog Rumunijos baudžiamasis kodeksas dar turi būti priderintas prie Europos baudžiamosios teisės normų tokiose srityse kaip homoseksualumas, šmeižtas, įžeidimas, valdžios įstaigų įžeidimas, žodinis įžeidimas, smurtas šeimoje ir prievarta.⁵⁵ Nors tokie pareiškimai rodo ilgai lauktą pripažinimą, jog lesbiečių ir gėjų teisinė padėtis yra vienas iš kriterijų, lemiančių šalies įstojimą į Sąjungą, bet kontrolė, kaip ši sąlyga yra vykdoma, tebėra labai paviršutiniška. 2000 m. pranešime apie Rumuniją yra pastebima, jog nors siūlomus su homoseksualumu susijusių baudžiamosios teisės nuostatų pakeitimus visvien būtina priimti, tačiau tai

netrukdo Komisijai priėti išvados, jog Rumunija ir toliau gerbia žmogaus teises ir laisves.⁵⁶

Kalbant platesne prasme, Komisijos reguliariuose vertinimuose apie valstybių kandidačių atitikimą plėtros kriterijams nėra skiriama daug dėmesio pripažintoms EŽTK diskriminacijos dėl lytinės orientacijos teisės normoms. Pavyzdžiui, Komisijos 2000 m. pranešime apie Kiprą nebuvo užsiminta apie Kipro teisės nuostatas dėl homoseksualumo⁵⁷, nors ankstesniais metais šioje šalyje homoseksualiems asmenims buvo įteisintas skirtingas lytinės brandos amžius o taip pat lesbiečių ir gėjų organizacijų atžvilgiu buvo priimtos represinės priemonės.⁵⁸ Komisija savo pranešime pateikė išvadą, jog Kipras ir toliau gerbia žmogaus teises ir laisves.⁵⁹ Komisijos 2000 m. pranešime yra pastaba apie įstatymų pataisas, kurios yra reikalingos kai kuriems elementams, kuriems nepritaria Europos Taryba, pašalinti.⁶⁰ Jame yra sakoma, kad spaudimas padaryti šias įstatymų pataisas kyla ne iš Europos Sąjungos, bet iš Europos Tarybos.

Be abejonės, vienintelė institucija, kuri rimtai kelia lytinės orientacijos klausimus plėtros kontekste, yra Europos Parlamentas. Visų pirma, 1998 metais Parlamentas paskelbė bendrą perspėjimą, jog jis nepritars bet kokios šalies įstojimui, jei ta šalis savo įstatymais arba politika pažeis lesbiečių arba gėjų teises.⁶¹ Artimesnėje praeityje, 2000 metų kovo mėnesį, Parlamentas atkreipė ypatingą dėmesį į lesbiečių ir gėjų padėtį, kviesdamas Bulgariją, Kiprą, Estiją, Vengriją, Lietuvą ir Rumuniją iš savo baudžiamųjų kodeksų išbraukti visus įstatymus, kurie diskriminuoja lesbietes ir homoseksualus.⁶² Jis taip pat pareikalavo Tarybą ir Komisiją, kai tai reikalinga, iškelti klausimą dėl homoseksualių asmenų diskriminacijos derybų dėl narystės metu.⁶³

Lytinė orientacija ir narystė: kelias į ateitį

Iš esmės dabartinės ES valstybės narės ir institucijos nėra labai linke homoseksualų padėtį valstybėse kandidatėse laikyti vienu iš pagrindinių kriterijų priimant su ES plėtra susijusius sprendimus. Tai yra susiję su skirtumais dabartinių valstybių narių nacionaliniuose įstatymuose. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Nyderlanduose, Danijoje ir Švedijoje, diskriminacija dėl lytinės orientacijos draudžia įstatymai, o tos pačios lyties poros yra teisiškai pripažįstamos. Tačiau yra šalių, kaip , pavyzdžiui, Austrija, Graikija ir JK, kur apsauga nuo diskriminacijos yra labai nežymi ir kur tebegalioja diskriminaciniai baudžiamieji įstatymai. Europos Sąjunga negali daryti rimtesnio spaudimo valstybėms kandidatėms, kad šios pagerintų gėjų ir lesbiečių padėtį, nes kai kuriose dabartinėse valstybėse narėse teisinė situacija yra panaši, o gal netgi dar blogesnė. Tačiau nors į šią aplinkybę yra būtina atsižvelgti, ja negali būti naudojamosi bandant pateisinti nieko neveikimą. Vietoj to plėtra

galima suvokti kaip galimybę tiek dabartinėms valstybėms narėms, tiek kandidatėms iš naujo peržiūrėti savo nacionalinių teisės sistemų nuostatas, kurios apsprendžia gėjų ir lesbiečių padėtį.

Atrodo, kad iki šiol su įstatymais lytinės orientacijos srityje susiję sprendimai buvo priimami remiantis Europos Tarybos mechanizmais, kurių paskirtis yra panaikinti pačias sunkiausias diskriminacijos formas. Tačiau šito nepakanka, ypač dėl to, jog šioje teisinėje struktūroje numatyti įgyvendinimo mechanizmai nėra tokie efektyvūs. Nors 1997 m. buvo nustatyta jog nevienodas lytinės brandos amžius pažeidžia Konvenciją, bet, praėjus ketveriems metams, dauguma ES valstybių narių vis dar nėra suderinę savo nacionalinių įstatymų su šiuo standartu.⁶⁴ Sąjunga galėtų bent reikalauti, kad valstybės kandidatės (ir narės) įgyvendintų dabartinę Konvencijos precedentinę teisę.

Visų pirma, tam, kad Europos Sąjunga turėtų įtakos šioje srityje, reikia daugiau aiškumo. Konkrečiai, homoseksualai kiekvienoje valstybėje kandidatėje turi daugiau tiek *teisinės*, tiek *faktinės* informacijos apie šią situaciją. Šiuo atžvilgiu labai svarus yra šios ataskaitos indėlis. Sekantis naudingas žingsnis būtų oficialus komunikatas dėl lytinės orientacijos ir plėtros. Precedentas jau yra – 1999 m. Komisijos ataskaita apie kovą su rasizmu šalyse kandidatėse.⁶⁵ Joje buvo išaiškinta, jog kova su rasizmu sudaro vienos iš stojimo sąlygų, pagarbos žmogaus teisėms, dalį.⁶⁶ Komunikatas apie lytinę orientaciją ir plėtrą galėtų padėti nustatyti minimalius standartus, kuriuos Sąjunga taikytų valstybėms kandidatėms lesbiečių ir gėjų padėties prasme.

Verhoevenas pastebi, kad „demokratijos ir žmogaus teisių koncepcijų tema yra jautri, nes glaudžiai susijusi su visuomenės konkrečiu identitetu bei vertybėmis“.⁶⁷ Be abejonės, homoseksualumas yra viena iš tų sričių, kur gali išryškėti nemaži nuomonių skirtumai tiek tarp dabartinių ES valstybių, tiek tarp ES ir valstybių kandidačių. Tačiau vien tai, jog šiuo klausimu yra sunkiau pasiekti bendro susitarimo, nereiškia, kad jis yra išbrauktas iš darbotvarkės. Pagrindinių žmogaus teisių chartija yra aiškus pavyzdys, kuris rodo, jog diskriminacija dėl lytinės orientacijos yra nepriimtina kaip ir bet kurios kitos formos diskriminacija. Ši požiūrį savo sprendimais vis labiau palaiko Europos Žmogaus teisių teismas. Tiek esamos, tiek būsimos valstybės narės dar turi nemažai nuveikti, kol šis principas bus pilnai įtvirtintas jų nacionaliniuose įstatymuose ir politinėse nuostatose. Plėtros procesas - puiki proga pradėti dialogą apie tai, kaip lygybės principas gali būti įgyvendintas visoje Europoje ir kaip jis gali būti panaudotas kovojant su visomis diskriminacijos formomis.

Mark Bell

Lesterio universitetas

¹ Par. 10, Helsinki European Council, Presidency conclusions, Press Release Brussels (11-12-1999), Nr. 00300/99. Šį dokumentą galite rasti Internete: <<http://ue.eu.int/newsroom/index.htm>>. Derybos dėl narystės šiuo metu vyksta su Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija, Slovėnija, Rumunija, Bulgarija, Malta ir Kipru.

² Ten pat, 12 paragrafas.

³ Plačiau skaitykite: Bell, M (1998) 'Sexual orientation and anti-discrimination policy: the European Community' in Carver, T & Mottier, V (eds.) *The politics of sexuality - identity, gender, citizenship*, London: Routledge/ECPR Studies in European political science.

⁴ European Parliament (1994) 'Report for the Committee on Internal Affairs and Citizens Rights on Equal Rights for Homosexuals and Lesbians in the European Community' [Roth] EP Doc. A3 - 0028/94.

⁵ OJ [1994] C 61/40.

⁶ Už lygias gėjų ir lesbiečių teises Europos institucijose (Equality for Gays and Lesbians in the European Institutions).

⁷ Apžvalgos išškokite: Flynn, L (1999) 'The implications of Article 13 EC - after Amsterdam, will some forms of discrimination be more equal than others?' *Common Market Law Review* Vol. 36 p. 1127.

⁸ C-249/96, *Grant v South-West Trains* [1998] ECR I-621.

⁹ Ankstesnis EB sutarties 119 straipsnis (dabar 141 straipsnis).

¹⁰ Par. 35.

¹¹ T-264/97, *ECR-SC* [1999] II-1.

¹² Par. 39.

¹³ C-122/99P. Žodinis nagrinėjimas buvo baigtas 2001 m. sausio mėn. 23 d.

¹⁴ Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, OJ [2000] L 180/22.

¹⁵ Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, OJ [2000] L 303/16.

¹⁶ Council Decision of 27 November 2000 establishing a Community action programme to combat discrimination (2001 to 2006), OJ [2000] L 303/23.

¹⁷ Ten pat, Article 2(c).

¹⁸ Article 3(1), Framework Directive.

¹⁹ Ten pat, Article 2.

²⁰ Ten pat, Article 11.

²¹ Ten pat, Article 17.

²² Ten pat, Article 9(2).

²³ Article O.

²⁴ Bulletin-EC, 6-1993.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Urgency Resolution on equal rights for gays and lesbians in the European Community; adopted 17 September 1998, par. J, B4-0824 & 0852/98, PE 272. 005/79.

²⁷ par. 76, European Parliament resolution on respect for human rights in the European Union (1998-1999), OJ [2000] C 377/344.

²⁸ Article 14, Framework Directive.

²⁹ OJ [1996] L 145/4, 19. 6. 96.

³⁰ Kursyvu išryškinta autoriaus, EU-Council (1996) 'Draft Minutes of the 1914th meeting of the Council (Labour and Social Affairs) held in Brussels on 29 March 1996' 6262/96 LIMITE.

Brussels: 23 April 1996. Nors byloje C-292/89, *R v Immigration Appeal Tribunal ex parte Antonissen* [1991] ECR 745 at 778 Teismas nusprendė, jog tokios deklaracijos neturi juridinės reikšmės.

³³ Directive 95/46/EC, OJ [1995] L 281/40, 23. 11. 95.

³² Žr. daugiau: Clapham, A & Weiler, J (1992) 'Human dignity shall be inviolable: the human rights of gays and lesbians in the EC legal order' *Collected Courses in the Academy of European Law Vol. III Book 2* Martinus Nijhoff: Dordrecht.

³³ C-322/88, *Grimaldi v Fonds des Maladies Professionnelles* [1989] ECR 4407

³⁴ Noll, G & Vedsted-Hansen, J (1999) 'Non-communitarians: refugee and asylum policies' in Alston, P; Bustelo, M & Heenan, J *The EU and human rights*, Oxford: OUP, pp. 375-376.

³⁵ C-4/73, *Nold v Commission* [1974] ECR 491.

³⁶ OJ [2000] C 364/1.

³⁷ Annex IV, Treaty of Nice; Declaration on the future of the Union.

³⁸ Par. 2, Press Release: Brussels, 8. 12. 2000 - Nr. 400/00. Šio dokumento ieškokite: <http://ue.eu.int/en/summ.htm>

³⁹ Article 7.

⁴⁰ 21 straipsnio 1 dalis: "Bet kokios formos diskriminacija, pavyzdžiui, diskriminacija lyties, rasės, odos spalvos, etninės ar socialinės kilmės, genetinių savybių, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinės ar kitokios nuomonės, priklausomybės tautinei mažumai, nuosavybės, prigimties, negalios, amžiaus ar lytinės orientacijos pagrindu, turi būti uždrausta."

⁴¹ par. 57, European Parliament resolution on respect for human rights in the European Union (1998-1999), OJ [2000] C 377/344.

⁴² Compliance of the death penalty with the Constitution of the Republic of Lithuania, 2/98, 9. 12. 1998; in *Butterworths Human Rights Cases* Vol. 6 pp. 283-305. Konstitucinis teismas priėjo išvados, kad mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai.

⁴³ C-249/96 [1998] ECR I-621, 647.

⁴⁴ EŽTK 8 straipsnyje yra skelbiama: "Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas". Su šiuo klausimu yra susiję tokios bylos: *Dudgeon v UK*; 22. 10. 81, Series A, No. 45; *Norris v Ireland*; 26. 10. 88, Series A No. 142; *Modinos v Cyprus*; 22. 4. 93, Series A No. 259.

⁴⁵ *Sutherland v UK*; (1997) 24 *European Human Rights Reports – Commission Supplement*, CD 22.

⁴⁶ *Lustig-Preen and Beckett v UK*, (2000) 29 *European Human Rights Reports* 548. See also, *Smith and Grady v UK*, 29 *European Human Rights Reports* 493.

⁴⁷ *Lustig-Preen and Beckett v UK*, p. 583.

⁴⁸ Ten pat, p. 585.

⁴⁹ Application No. 33290/96, 21 December 1999. Šio dokumento ieškokite: <http://www.echr.coe.int>

⁵⁰ Ten pat, par. 14.

⁵¹ Ten pat, par. 43.

⁵² Ten pat, par. 28.

⁵³ Taip pat žr. *A. D. T. v UK*, Application no. 35765/79, judgment of 31 July 2000. Šio dokumento ieškokite: <http://www.echr.coe.int/>

⁵⁴ European Commission (1997) 'Commission Opinion on Romania's application for membership of the European Union' COM (97) 2003, 15. 7. 97; p. 13.

⁵⁵ COM (1999) 510.

⁵⁶ Commission (2000) 'Regular report from the Commission on Romania's progress towards accession' COM (2000) 710, p. 22. Plg. su vertinimu, kuris yra pateikiamas: Human Rights Watch and the International Gay and Lesbian Human Rights Commission (1998) *Public scandals: sexual orientation and criminal law in Romania*, New York: Human Rights Watch.

⁵⁷ Commission (1999) "Regular report from the Commission on Romania's progress towards accession" COM (1999) 502, p. 17.

⁵⁸ ILGA-Europe (2000) *Discrimination against lesbian, gay and bisexual persons in Europe*, Brussels: ILGA-Europe, p. 6.

⁵⁹ COM (1999) 502, p. 10.

⁶⁰ Commission (2000) "Regular report from the Commission on Cyprus's progress towards accession" COM (2000) 702, p. 15.

⁶¹ par. J, Urgency Resolution on equal rights for gays and lesbians in the European Community; adopted 17 September 1998, B4-0824 & 0852/98, PE 272. 005/79.

⁶² Ten pat, par. 76.

⁶³ par. 28, Resolution on the annual report on international human rights and European Union human rights policy (1999), OJ [2000] C 377/336.

⁶⁴ Daugiau žr. : ILGA-Europe (2000) *Discrimination against lesbian, gay and bisexual persons in Europe*, Brussels: ILGA-Europe, appendix 1.

⁶⁵ Commission (1999) 'Countering racism, xenophobia and anti-semitism in the candidate countries' COM (1999) 256, 26. 5. 99.

⁶⁶ Ten pat, p. 2.

⁶⁷ Verhoeven, A. (1998) 'How democratic need European Union members be? Some thoughts after Amsterdam' *European Law Review* Vol. 23 pp. 217-234, 228.